

ADÂLET KAVRAMI VE ŞİA'DA SAHÂBENİN ADÂLETİ MESELESİ

Harun Reşit DEMİREL*

Öz

Sözükte adalet, doğruluk ve dürüstlük anlamına gelirken bir hadis terimi olarak ravinin hadis rivayet ehliyetini ifade etmektedir. Hadis usûlcüleri adalet ve zabt için bir takım şartlar ileri sürerler ki adalet için ileri sürülen şartlar; kizbu'r-ravî, ittihamu'r-ravî bi'l-kizb, fisku'r-ravî, bidatu'r-ravî ve cehaletu'r-ravî olmak üzere beştir. Onlar bu ifadeleriyle kişinin adalet sahibi olabilmesini bu şartlara bağlamışlardır. Bu şartlar sahabe hariç tüm raviler için aranan şartlardır. Sahabenin hepsi adâlet sahibi kabul edildiği için Ehl-i sünnet uleması sahabenin tamamını âdil olarak görmüşler ve cerh dışı tutmuşlardır. Şia, sahabenin tanımında her ne kadar Sünnî muhaddisler gibi düşünseler de adaleti konusunda farklı düşünmektedirler. Kendi aralarında bir takım farklılıklar arz etse de sahabenin çoğunu farklı sebeplerden dolayı cerh etme yoluna gitmişler hatta daha ileri giderek bir kısmını küfürle itham ederek edaletlerine dil uzatmışlardır. Bu çalışmamızda biz; Şia'nın sahabeyi cerh ve tadil ederken ileri sürdükleri delillerini ve Ehl-i sünnetin bu konudaki itirazlarını inceleyerek bir değerlendirme yapacağız.

Anahtar Kelimeler:Adalet, Şiâ, Ehl-i Sünnet, Sahabede Adalet

The Justice Condition in Hadith and the Justice Issue of the Companions in the Shia'a

Abstract

The dictionary meaning of justice is based on truth and honesty. Reliability of the narrator is a condition in the Hadith. The Hadith metodologists discussed five conditions for that justice that are 1- the lie of narrator, 2- accusing the narrator of being a liar, 3- sinfulness of narrator, 4- people who creat Beda'a (كفر) in religion, 5- and being ignorant. With these statements they accepted that a person's justice is related to these conditions. These conditions are necessary for all the narrators except the Companions. Sunni scholars have considered all the companions as reliable, that's why, they don't criticize them. Shia agrees with Sunni scholars on the definition of the companion, however, they think differently about their justice. Although there are some differences between them, they went on to criticize many of the Companions for different reasons. They even go further and accuse some of the Companions of being disbelievers. In this study, we will examine the evidence of the Shia and the appeals of Ahl al-Sunnah. That 's why we carry out this assessment.

Keywords: Justice, The shi'a, Ahl al-Sunnah, the Companions of justice

I.KAYNAK, METOD VE TARİHİ ARKA PLAN

1.Kaynak

Çalışma konumuzun mihrini Şia ve adâlet teşkil ettiğinden dolayı araştırmamız esnasında özellikle Şia'nın temel kaynaklarına ve onların karşısında yer alan temel Sünnî kaynaklara müracaat ettik. Bu konuda kütüphanelerden ulaşılabildiklerimize oralardan istifade ettik, ulaşamadıklarımız içinse Şâmile ve Şia CD'lerinden yararlandık. Ayrıca yine konuya yakın makaleler ve sahabe" maddesi ve farklı makaleler de taranarak değerlendirilmeye alınmıştır.

2.Metod

Çalışmamıza; konumuzun temelini teşkil eden sahabe, Şia ve adâlet kavramlarının tanımıyla başladık. Daha sonra Şia'nın sahabeye yöneltmiş oldukları itirazları maddeler halinde vererek -Ehl-i Sünnet âlimlerinin konuyla alakalı düşüncelerine yer vermeye çalıştık.

Şia lafzı altında ağırlıklı olarak her ne kadar İmâmiye/Caferiye/İsnâ Aşriye incelenmiş olsa da yine günümüzde müntesipleri bulunan Zeydiye'nin adâlet ve sahabenin adâleti hakkındaki görüşlerine de yer vermeye gayret ettik.

Adâletin tanımını Sünnî ve Şii kaynaklardan tarihi süreci içerisinde takdim etmeye çalıştık. Böylece konuyla alakalı gelişmeleri yakinen takip etme imkânımız oldu.

Keza ana temamız Şia'da sahabenin adâlet anlayışı olduğu için, Ehl-i Sünnet'in sahabenin adâletine dair delillerini uzun uzun vermek yerine Şia'nın itirazları sadedinde ele aldık. Şia'nın görüşlerini olabildiğince en eski kaynaklardan günümüze doğru vermeye gayret ettik. Çalışmanın sonunda da genel bir değerlendirme yaptık.

3.Tarihi Arka Plan

Tarihi arka plan başlığı altında sahabenin tanımı ve Şia'nın ortaya çıkışı hakkında bilgi ile konuya girmek istiyoruz.

3.1.Sahabe Tanımı

Sahabe sözlükte S-H-B kökünden türemiş olan kelimenin tekili sahabî olup -ashâb ve sahâbe çoğul anlamında kullanılır.¹

Muhaddisler: "Peygamber (s.a.v.)'le sohbet eden veya bir saat kadar olsa da onu gündüzleyin gören"² şeklinde tanımlarken usûlcüler ise "Hz. Peygamber

* Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. e-posta: demirelhrsit@hotmail.com

¹ İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, trhs., I, 519.

² Bağdadî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit, *el-Kifâye fi İlmî'r-Rivâye*, Beyrut, 1988, s. 68.

(s.a.v.)'e *ittiba eden ve istifade için uzun süre onunla sohbet eden kimsedir.*"³şeklinde bir tanımlama yoluna giderler.⁴

3.2.Şia'nın Tanımı

Şia, sözlükte "*yardımcı, taraftar, bölük, fırka, hizib*"⁵ anlamlarında kullanılmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de ise fırka, bölük, topluluk⁶; taraftar, birine tabi olma⁷; yayma⁸ gibi farklı anlamlarda kullanılmaktadır.

Şia'nın ortaya çıkışı hakkında farklı görüşler vardır. Bu görüşleri Peygamber(s.a.v.)'in sağlığında ve vefatını müteakip olmak üzere iki başlık altında toplayabiliriz.

Şii kaynaklar, Şia'nın Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sağlığında ortaya çıktığını iddia ederler ve onun tarafında yer alanların "Ali Şiası" denen topluluğu oluşturduklarını ileri sürerler.⁹

Peygamber (s.a.v.) sonrasında çıktığını iddia edenler çıkış zamanları hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ahmed Emin¹⁰, çıkış tarihi olarak Peygamber (s.a.v.)'in vefatını müteakip Ali'nin - meşru halife olduğu iddiasıyla başladığını savunur.

Kimi araştırmacılar çıkışının siyasî ve Hz. Osman'nın vefatını müteakip çıktığını¹¹; kimisi Hz. Ali'nin hilâfeti sırasında özellikle de Cemel ve Siffin harbinden sonra çıktığını söylemişlerdir. Tâhâ Hüseyin, Hz. Ali'nin şehadetinden sonra Muâviye'ye beyatından sonra ortaya çıktığını iddia eder.¹²

Bir terim olarak ise, Peygamber (s.a.v.)'in vefatını müteakip Ali b. Ebî Tâlib ve Ehl-i beyt'ine hilâfeti layık gören ve onları meşru halifeler kabul eden, Hz. Ali'den sonra da halifelerin mutlaka onun soyundan gelmesi gerektiğine inanan topluluk-

³ Bazı farklılıklarla birlikte bkz. Bağdadî, *el-Kifâye*, s. 69-70; Gazalî, Ebû Hâmid Muhammed et-Tûsî, *el-Mustasfâ* (thk: Muhammed Abdusselam Abdu'ş-Şâfi), Beyrut, 1993, I. bsk., I, 130; Emir Padişah el-Buhaîrî, Muhammed Emin, *Teysiru'r-Tahrîr fi Usûli'l-Fikh İbnî'l-Humâm*, Mısır, 1351, II, 66; Leknevî Abdulhayy, *Tuhfetu'l-Ahyâr b. İhyâi Sünneti Seyyidi'l-Ebrâr*, Beyrut, 1992, s. 63.;

⁴ Bu konudaki farklı tanımlar için bkz: Demirel Harun Reşit, "*Ehl-i Hadis Ve Usûlcüler Arasında Sahabe Tanımı Tartışması*", İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe –Sahâbe Kimliği ve Algısı-, Tartışmalı İlmî Toplantı, 27-28 Nisan 2013, Sakarya Ü. İlahiyat Fak., Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013, s. 449-467.

⁵ er-Râzî, Zeynuddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkadir el-Hanefî, *Muhtârü's-Sihâh*, Beyrut, 1999, I/171; İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VIII, 189.

⁶ bkz: Enam, 67/ 65, 159; Hicr, 15/10; Meryem, 19/69; Kasas, 28/4; Rum, 30/32; Sebe', 34/54; Kamer, 54/51

⁷ bkz: Kasas, 28/15; Saffat, 37/83.

⁸ bkz: Nûr, 24/19.

⁹ Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Musa, *Firaku'ş-Şia*, Necef, 1936, II, 17.

¹⁰ Ahmet Emin, *Fecru'l-İslam*, Kahire, 1964, s. 266 v.d.

¹¹ Wellhausen, J., *el-Havariç ve'ş-Şia*, Kahire, 1958, s. 146.

¹² Taha Hüseyin, *el-Fitnetu'l-Kubra*, Kahire, 1966, s. 175.

ların genel adıdır.¹³

Şia'nın zuhuruna dair her ne kadar farklı görüşler olsa da onların çıkış noktalarının siyasî olduğudur. Zaten bu durum da ilerleyen yıllarda kendi düşüncelerinin meşrutiyetini ispat sadedinde kendi gibi düşünmediklerini ileri sürdükleri sahabeye yönelik iftiralara sebep olacaktır.

II. ADÂLET KAVRAMI VE TARİHİ SÜRECİ

1. Sözlük Anlamı

Hadisin senet kısmını oluşturan râvîler arasında yer alan sahabe, kendisinden sonra gelen kuşaklara sûre ve ayetlerin nüzul sebeplerini, Peygamber (s.a.v.)'in ayetlerin tatbikatlarına dair uygulama ve bu konudaki sözlerini, dini hayatıyla alakalı bilgilerinin yanı sıra şemâilini nakleden kimselerdir. Kısacası Peygamber (s.a.v.)'in yaşadığı döneme dair bu gün elimizde ne varsa bütün bunları bir râvî olarak sahabenin gayretlerinden dolayı öğreniyoruz.

Rivayet edilen bütün bu bilgilere ve uygulamalara güven duyulabilmesi, senete yer alan râvîlerin güvenilir olmalarıyla mümkündür. Râvîlerin bu doğruluk vasıflarına hadis terminolojisinde adâlet ve zabt denilmektedir. Râvînin adâletinden maksat ise onun doğruluğu ve dindarlığıdır. Bununla birlikte râvîde aranan bir başka husus da zaptı konusudur ki bu da râvînin güçlü bir hafızaya sahip olmasıdır. Ancak konumuz adâletle sınırlı olduğundan bu konuya girmeyeceğiz.

Adâlet kelimesi **sözlükte** oldukça çeşitli anlamları içermektedir. Bu anlamlarda birisi de istikamet ve doğruluktur. Bu sözlük anlamını “*Konuştüğünüz zaman âdil olunuz*”¹⁴ ayeti de destekler mahiyettedir. Sözünde doğru olmak insanlarda aranan, makbul bir vasıftır. Bundan doğal - bir şey de olamaz. Adâlete karşı olan güven duygusunun temelinde de bu asıl yatmaktadır. “*İçinizden âdil kişileri şahit tutunuz!*”¹⁵ ayetinde “adl” kelimesinin şahidin vasfı olarak görmekteyiz. Hz. Ömer'in Abdurrahman b. Avf'a “Sen bizim yanımızda kendisinden razı olunan, adâleti makbul birisin. Bu konuda ne biliyorsun?”¹⁶ şeklindeki ifadesinden de “adl” kelimesinin rıza kelimesiyle aynı anlamda kullanmış olduğunu görmekteyiz.

2. “Adâlet” Kavramının İstilahî Manası ve Tarihi Süreci

Bu girişten sonra adâlet kavramının tarihi sürecini inceleyebiliriz. Bundan kastımız kelimenin yüklendiği anlamın zaman içerisinde ne gibi gelişmeler kaydettiğidir.

¹³ Fiğlali, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri*, İzmir 1993, s. 118; Kutluay Yaşar, *İslam ve Yahudî Mezhepleri*, Ankara 1965, s. 75; Tabatabâi, Seyyid Muhammed Hüseyin, *Tarihî Siyasî İlmî İrfânî ve Ahlâkî Boyutlarıyla İslamda Şia*, (çev: K. Akaras-Abbas Kâzımî), İstanbul, 1993, s. 25.

¹⁴ Enam, 6/152.

¹⁵ Talak, 65/2.

¹⁶ Bağdadî, *el-Kifâye*, s. 85.

Adâlet teriminin tarihi süreç içerisinde kazandığı anlam, bize bu kelimenin ne zaman ortaya çıktığını ve gelişim sürecini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Zira bu terimin ilk defa hangi asırda ortaya çıktığının bilinmesi hadisin sıhhatini ilgilendirmesi açısından oldukça önemlidir.

Araştırmamıza göre sahabe sonrası konuyla ilgili olarak ilk defa İbrahim en-Nehâî (92/728): “Müslümanlar arasında kendisinden şüphe duyulmayan kişi âdildir.”¹⁷ diyerek adâlet keliemesine açıklık getirmektedir.

II. hicrî asırda hadisler yazıya geçmiş aynı zamanda isnat uygulaması yaygınlaşmaya devam etmiştir. Cerh ve tâdil ile alakalı terminoloji yerleşmeye başlamış, hadis usûlü ile alakalı kuralları ise henüz yazıya geçmemiştir.

Bu asrın âlimlerinden Abdullah b. el-Mübârek (181/797) de “Âdil kimsede beş şart bulunur. Bunlar; namazı cemaatle kılar, içki içmez, dininde gevşeklik göstermez, yalan söylemez ve aklî dengesi yerindedir”¹⁸ diyerek, adâleti hem kişinin dürüstlüğü hem de dindarlığı şeklinde tanımlamaktadır. Burada dikkat çeken önemli bir husus âdil olabilmek için cemaate devam şartının aranması ve bir de içki içmemesi talebidir. Özellikle içki içmemesi talebi oldukça manidardır. Zira yaşadığı döneme bakıldığında bir râvîden âdil olabilmesi için içki içmemesinin istenmesi oldukça manidardır. Bu; sanki o dönemde içkinin oldukça yaygın olduğu izlenimini göstermesi açısından manidardır.

İmam Şafîî (204/819): “Şayet âdil demek hiç günah işlemeyen, ibadetlerini eksiksiz ifa eden kimse olsaydı sen hiçbir zaman âdil olan kimse bulamazdın. Günah işleyen de âdil kabul edilseydi hiç kimse cerh edilmezdi. Ancak şu var ki büyük günahları terk eden, iyiliği kötülüğüne galip gelen kimse âdildir.”¹⁹ve “Zekeriya (a.s.)’ın oğlu hariç hiçbir kimseyi tanımıyorum ki ibadetini tam yapmış ve günah işlememiş olsun. Bundan dolayı itaat yönü ağır basan kişi âdil, günahı ağır basan kişi ise mecrûhtur, âdil değildir.”²⁰demektedir.

İmam Şafîî’nin bu ifadelerinden “günahta ısrarcı olmamayı” vurgulayarak ma-sumiyet düşüncesine karşı çıktığı söylenebilir.

III. hicri asır düşünce tarihi açısından yoğun tartışmaların yaşandığı bir asır olmuş, bu dönemde Ehl-i hadis, Mutezile ve Ehl-i rey arasında tartışmalar sürüp gitmiştir. Ancak hadis tarihi bakımından bu asır önemli gelişmelere sahne olmuş daha önce sözlü olarak belirlenen hadis usûlü kaideleri yazıya geçmeye başlamıştır. Bu asır yine *Kütüb-i Sitte* kitaplarının yazıldığı asırdır. Keza bu asır “cerh ve tâdil”, “garibu'l-hadis”, “ihtilafu'l-hadîs”, “nasih-mensuh”, “ilelu'l-hadis” gibi çalış-

¹⁷ Bağdadî, *el-Kifâye*, s. 79.

¹⁸ Bağdadî, *el-Kifâye*, a.y.

¹⁹ İbnu'l-Vezîr, Muhammed b. İbrahim el-Yemanî, *el-Avâsım ve'l-Kavâsım li Zebbi an Sünneti Ebi'l-Kâsım*, (thk: Şuayb el-Arnâvut), Beyrut, 1992, II. bsk., I, 323.

²⁰ Bağdadî, *el-Kifâye*, a.y.

malarının da yapıldığı asırdır.²¹

Hicri IV. ve V. asırlar siyasi açıdan Abbasilerin zayıfladığı İslam coğrafyasında, başta kuzey Afrika olmak üzere değişik devletler ve hanedanlıklar kurulduğu bir asırdır.

İlimi açıdan bu dönem fikhî, itikadî ve felsefî görüşlerin tartışıldığı bir dönemdir. Çalışmamız esnasında kendilerinden yararlandığımız birçok âlim bu dönemin önde gelen şahsiyetlerindedir. Bu âlimlerden bazıları şunlardır: Kâdî Abdulcebbar (415/1025), itikatta Mutezilî olan Hanefî usûlcülerinden Ebu'l-Hasen el-Kerhî (340/952), Ebû Bekr el-Cessâs (370/980), Pezdevî (482/1089), Şemsu'l-Eimme es-Serahsî (483/1090), Eş'arî ve Şafîî İmamı'l-Harameyn el-Cüveynî (478/1085), Bakillanî el-Mâlikî (403/1013), Gazzalî (505/1111); ilk hadis usûlü müellifleri Rânehürmüzî (360/971), Hakim en-Nisâburî (405/1014), Hatibu'l-Bağdadî (463/1071), Şîî âlimlerden Kuleynî (329/941), Şeyh Saduk el-Kummî (381/991), Ebû Cafer et-Tusî (460/1067),

İşte bu asırda usûl-i hadis sahasında ilk defa eser veren Rânehürmüzî (360/971), râvîde aranan şartlar bağlamında eserinde herhangi bir şey söylemekle beraber, hadis talibinin hadisin isnadını âli veya nâzil yapması konusunda şunlara yer verir: “(..) araştırmacılar da bu konuda farklı düşünmektedirler. Bazıları isnadın nâzil olması efdaldır, demişlerdir. Zira râvînin hadisin metnini, tevlini, râvî ve tādili için içtihad etmesi gerekir.”²²

Muhaddis Hâkim en-Nisâburî (405/1014) mütekaddim eserlerden olan *el-Ma'rife* isimli eserinde ise “Muhaddisin adâletinin aslı şudur: bidate davet etmeyen ve adâletini düşürecek günahları açıkça işlemeyen bir müslüman” şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanımda öne çıkan husus râvînin bidatçı olsa da bidatine davet eden kimse olmamasıdır. Mutezile, Cehmiye ve benzeri bidat ehlinin bu asırda yoğun bir şekilde gündemde olmasından dolayı olsa gerek ki bidat konusuna atıfta bulunmaktadır. Zaten ilerleyen zamanlarda bu şart da râvî'de değişmeyen şartlardan birisi olacaktır.

Cessâs (370/980), mürsel hadis konusunu incelerken tabiunun mürselleri mezheb imamlarımızın dediği gibi bence de makbuldür²³, dedikten sonra Allah-Teâlâ'nın “إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا”²⁴ ayetiyle fiskına hükmetmiş olduğu el-Velîd b. Ukbe gibi sahâbeden adâleti zeval bulan kimseden de adâleti tespit edilene dek mürsel hadis rivayet edilmez,²⁵ der. O bu ifadeyle sahâbenin adâleti konusunda

²¹ Yücel Ahmed, *Hadis Tarihi*, İstanbul, 2012, I. bsk., s. 83.

²² Rânehürmüzî, Ebu Muhammed el-Hasen b. Abdîrahman b. Hallad, *el-Muhaddisu'l-Fâsil Beyne'r-Ravî ve'l-Vâî*, (thk: Muhammed Haccâc el-Hatib), Beyrut, 1404, III. bsk., I, 216.

²³ el-Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekr er-Râzî, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 1994, II. bsk., III, 145.

²⁴ Hucurat, 49/ 6.

²⁵ el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, III, 148.

fıskı konusunda şüphe bulunmayan sahabe hakkında adil olmadığını söylemektedir. Ancak şu da varki Velîd b. Ukbe'nin sahabî olduğu şüphelidir.

en-Nisâbü'rî ile çağdaş olan Hatibu'l-Bağdadî (463/1071) ise adâleti: "farzları yerine getiren, emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker'e riâyet eden, insanı basit düşüren günahları işlemekten kaçınan, hareketlerinde hakkı arayıp gerekeni yapan ve bu esnada dinini ve şahsiyetini zedeleyen sözlerden kaçınan kimseye âdil denir ve doğru sözlü olduğu kabul edilir" şeklinde tanımlamaktadır.²⁶ "dinini ve şahsiyetini zedeleyen sözlerden kaçınan" ifadesiyle de ilerleyen zamanlarda murûet olarak talep edilen şeyleri de söylemiş olmaktadır. Günahlar konusunda ise: "Şayet hâkimler ve âlimler sadece bütün günahlardan uzak olan müslümanın rivayetini ve şehadetini kabul etselerdi hiçbir kimsenin rivayet ve şehadetinin kabul edilmesi mümkün olmazdı"²⁷ şeklinde tanımlar. Onun bu sözleri İmam Şafî'nin sözleriyle hemen hemen aynıdır. Bu aynı zamanda râvînin küçük günahlarda ısrarcı olunmamakla beraber günah işlemeyen, masum bir kimse olmadığını da dile getirmektedir.

Ebu'l-Velîd el-Bâcî el-Mâlikî (474/1072) âdil'i, farzları yerine getiren emirlerle uyan ve nehiylerden uzak duran ve mürüvveti zedeleyen şeylerden sakınan kimse olarak tanımladıktan sonra, İmam Mâlik'in de aynı görüşte olduğunu ve Şafî'nin de meşhur kavlinin bu olduğunu dile getirir.²⁸

Hanefî usûlcülerinden Pezdevî (482/1089) adâleti kâsır ve kâmil olmak üzere ikiye ayırır ve kâsır adâleti kişinin müslüman olduğunun bilinmesi ve ortalama bir akla/mutedil sahip olmasıdır. Zira asıl olan istikamettir ancak kişinin heva ve hevesi de onu istikametten ayırabilir bundan dolayı bu râvî için yeterli değildir. Kâmil adâletin ise sınırı yoktur, dedikten sonra adâlette muteber olan kişinin dininin, aklının hevâ ve heveslerine galip gelmesidir. Bundan dolayıdır ki büyük günah işleyen, küçük günahta ısrarcı olan kimsenin adâleti düşer. Ancak büyük günah işlemeyen ve küçük günahta da ısrarcı olmayan bir kimsenin adâleti tam ve kâmidir, der.²⁹

Yine Hanefî usûlcülerden Serahsî (490/1096) adâleti istikâmet³⁰ olarak tanımladıktan sonra râvînin âdil olması hakkında diyânet ve ahlakî bakımdan istikâmet üzeri olmalıdır. Büyük günahlardan kaçınmalı, küçük günahlar konusunda da ısrarcı olmamalıdır,³¹ der. Adâleti zahirî ve batinî olarak ikiye ayıran Serahsî za-

²⁶ Bağdadî, *el-Kifâye*, s. 80.

²⁷ Bağdadî, *el-Kifâye*, a.y.

²⁸ Bâcî, Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef b. Saîd, *İhkâmu'l-Fusûl fi Ahkâmî'l-Usûl*, (thk: Abdullah Mahmud el-Cebburî), Beyrut, 1989, s. 287.

²⁹ Pezdevî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *Kenzu'l-Vusûl ilâ Marifeti'l-Usûl*, İstanbul, 1309, II, 399

³⁰ Serahsî Bağdadî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *Usûlu's-Serahsî*, (thk: Ebu'l-Vefa el-Afganî), Beyrut, 1973, I, 351.

³¹ Serahsî, *Usûl*, I, 352.

hir olanın din ve akıl ile sabit olabileceğini belirttiikten sonra ancak bunlara sahip olan kimsenin âdil sayılacağını söyler. Zira bütün bunlar kişiyi istikamete götürürler. Batinî adâletin ancak şahsın amellerine bakılarak bilinebileceğine dikkat çeker ve insanlar amel bakımından farklılık arz ettiğinden buna tamamen vakıf olunamayacağına da dikkat çeker. Ve her kim itikadına göre haram olan şeyleri yapmaktan kaçınırsa o kişi dinin sınırları içerisinde istikamet üzere olacağını belirtir ve haberin hüccet ve kabulündeki hükmünü bu esas üzere bina ederiz,³² der.

Gerek Serahsî gerekse Pezdevî'nin tanımında dikkat çeken husus "murûeti ihlal eden şeyler" diye herhangi bir şart yoktur. Ancak daha sonra gelen Abdulaziz el-Buharî (730/1330)³³ ve İbnu'l-Hümâm (861/1474)³⁴ gibi bazı Hanefî usûlcüler, tıpkı Şafîiler ve muhaddisler gibi bu şartı râvîde aramışlardır.

VI. asır âlimlerinden Gazzalî (505/1111), rivayet ve şahitlikte adâlet; kişinin dini gidişatta doğruluğundan ibarettir. Keza küçük günahlardan da kaçınması gerekir, dedikten sonra yolda bir şeyler yemek, mizahta aşırıya kaçmak, ayakta bevl etmek, düşük kimselerle sohbet etmek gibi mürüvveti zedeleyen bazı mübah işlerden de kaçınmak adâletin şartlarındandır³⁵, der.

Gazzalî gibi düşünen usûlcü el-Âmidî (631/1233)'de "adâlet, şeriatte şahadet ve rivayetin kabul edilmesi ehliyetidir. Bu da büyük günahlardan, küçük günahlardan ve bazı mübah şeylerden sakınmakla olur" dedikten sonra konuyla ilgili örneklemelerde bulunur.³⁶

VII. asırda kendisinden sonra gelen hadis usûlcülerine yoğun bir etkisi olan muhaddis İbnu's-Salâh (643/1245) konuyla alakalı olarak "hadis imamlarının ekserisi ve fukahâ, rivayeti ile ihticac edilecek kimseler hakkında âdil ve rivayet ettiğini zabt edebilme şartını koşmuşlardır. Bunun açıklaması ise müslüman, akıllı, fık ve murûeti zedeleyen şeylerden sâlim olmaktır."³⁷diyerek adâleti tanımlamaktan ziyade kendisinden önce söylenenleri formüle ederek âdil kimsenin vasıflarını saymayı yeğlemiştir. Onun bu tanımından kendisinden önce konuyla alakalı konuşan Pezdevî, Serahsî ve Gazzalî gibi usûlcülerin açıklamalarına muttali olmadığı ya da dikkate almadığını düşünebiliriz.

el-Karâfî (684/1285) adâleti; büyük günahlardan ve bazı küçük günahlarda

³² Serahsî, *Usûl*, I, 351-352.

³³ Abdulaziz el-Buharî, *Keşfu'l-Esrâr Şerhu Usûli'l-Pezdevî*, b.y.y., trhs., II, 399-400(sayfanın üst tarafı *Usûlu'l-Pezdevî*, alt tarafı ise Buharî'nin *Keşfu'l-Esrâr*'ıdır.)

³⁴ Emir Padişah el-Buharî, *Teysîru't-Tahrîr*, Beyrut, trhs., 3/21, 61, 96; krş: Ebû Abdillâh Şemsuddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, İbn Emir Hac, İbnu'l-Muvakkît, *et-Tahrîr ve't-Tahbîr*, Beyrut, 1983, II. bsk., II, 258.

³⁵ Gazzalî, *el-Mustasfâ*, I, 157.

³⁶ bkz: el-Âmidî, Seyfuddin Ebu'l-Hasen, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, (thk: Abdurrezzak Affî), Beyrut, trhs., II, 90-1.

³⁷ İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdirrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadis -Mukaddime-*, (thk: Nuret-tin İtr), Beyrut, 1984, III. bsk., s. 104.

ısrar etmekten, murûete zarar verecek mübah şeylerden ictinap etmek, şeklinde tanımlar.³⁸ Şahitlik konusuyla da alakalı olsa da daha çok rivayet konusunda önemli olduğunu söyler.³⁹

Aksi bir durum olmadıkça sahâbenin tamamı udûldur.⁴⁰ Ulemanın sahâbenin tamamı uduldur⁴¹ ifadelerinin anlamı, Peygamber (s.a.v.)'e tabi olup yanından ayrılmayanlar ve onun yol göstermesiyle hidayete erenler, demektir. Bu sahabe tefsirlerinden bir tanesidir. Yine sahabe, “bir kere de olsa gören” ve “onun zamanında yaşayan herkes” de denilmiştir. Son iki tarifte adâlet her zaman bu tanımlamada mutlak manada gerçekleşmemektedir. Zira bunların içerisinde Peygamber (s.a.v.)'e tabi olup yanından ayrılmayanlar ve O'nun yol göstermesiyle hidayete erenler âdil olanlar olduğu gibi olmayanlar da vardır. -Bu kimselere Peygamber (s.a.v.)'in nuru tecelli etmiş, bu kimselere bereketi ve yaptığı işleri zahir olmuştur.- Bu kimselerin durumu da “*Ashâbım gökteki yıldızlar gibidir. Hangisine tabi olursanız hidayete erersiniz*” hadisindeki gibidir. BenceMaiz ve Gamidiyeli kadının ve daha başkalarının zina etmeleri; Hz. Ömer zamanında Ebî Bekre'nin içerisinde celde, kazif olan meşhur kıssasındaki gibi, red sebepleri olabilen muarız bir durum varsa o vakit adâlet genel anlamda sabit olmaz. Bu durumda dikkatli olunması gerekir. Haklarında bu gibi durumlar vaki değilse ismet sıfatı olmaksızın âdil olduklarıdır. Yukarıdaki son iki sahabe tanımında yer alanlar için ise genel olarak araştırılıp âdil oldukları tesbit edilmedikleri müddetçe âdil olmadıklarıdır.⁴²

VIII. asrın başlarında İbn Dakîkî'l-İyd (702/1302), sahih hadisin tanımında fukahâ ve usûlcülerin metodlarına göre râvînin adâlet sıfatına sahip olması gerektiğidir. Adâlet, şahadetin kabulünde gereklidir⁴³..., der ama adâletin tanımını yapmaksızın adâletin râvî'de aranan şartlardan olduğunu altını çizer.

Sadru's-Şerîa Ubeydullah b. el-Mesûd el-Mahbûbî el-Buharî (747/1346) “râvîde aranan şartlar” başlığı altında bu şartları; akıl, İslam, adâlet ve zabt olarak tespit ettikten sonra *adâlet*, istikâmet üzeri olmak olduğunu bunun da dinin mahzurlu gördüğü şeylerden uzak olmakla mümkün olacağını söyler. Bunun da kendi arasında dereceleri olduğunu, en üst seviyesinin emredildiği gibi istikamet üzeri olmakla mümkün olunacağını söyler. Bu ise kendisini günaha sevk edecek şeylere uzak olmak ve Peygamber (s.a.v.)'e muhalefet etmemekle olur,⁴⁴ der.

³⁸ Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*, I, 361.

³⁹ Karâfî, *a.g.e.*, I, 360.

⁴⁰ Karâfî, *a.g.e.*, I, 359.

⁴¹ Karâfî, *a.g.e.*, I, 360.

⁴² Karâfî, el-Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*, I, 360-1; krş: el-Karâfî, Ebu'l-Abbas, Şihâbuddin Ahmed b. İdris b. Abdirrahman, *Cüzün min Şerhi Tenkîhi'l-Fusûl fi İlmi'l-Usûl*, II, 227.

⁴³ İbn Dakîkî'l-İyd Takıyuddin Ebu'l-Feth Mumammed b. Ali b. Vehb b. Mutî' el-Kuşeyrî, *el-İktirâh fi Beyâni'l-İstîlâh*, Beyrut, trhs., I, 5.

⁴⁴ Taftazânî, Saduddin Mesud b. Ömer, *Şerhu't-Telvîh Ala't-Tavdîh*, (et-Tavdîh fiHalli Gavamidi't-Tenkîh ile birlikte), Mısır, trhs., II, 12.

İmam Subkî, (756/1355) sahabenin tamamının udûl olduğunu kabul eder ve konuyla alakalı; “diğer insanlardan farkları yoktur”; “Hz. Osman’ın katline dek adâlet sahibidirler daha sonra değillerdir” ve “Ali’yle savaşımlar âdil değillerdir” şeklindeki sözleri nakleder. el-Attâr (1250/1776), imam Subkî’nin eserine yazdığı şerhinde aynı şeyleri biraz daha açarak ele alır.⁴⁵

Müfessir ve muhaddis İbn Kesîr (774/1374) 23. bab’ta, “Kimlerin rivayeti kabul edilir veya kabul edilmez?” ve “Cerh ve Tâdil bilgisi” başlığı altında *Makbûl*’un tanımında şu bilgilere yer verir: “Makbûl: rivayet ettiğini zabt edebilen sika kimsedir. Bu ise; müslüman, âkil, bâliğ, murûet sahibi ve fısk’tan sâlim olan kimsedir....”⁴⁶der.

Kelamcı Taftazanî (793/1391), adâletle alakalı olarak şu bilgilere yer verir: takva ve bidate düşmeksizin murûete götüren şeylere devam ederek dinini korumaktır. Bunun alametleri ise büyük günahlardan kaçınmak, küçük günahlarda ısrarcı olmamak ve bazı küçük günahları ve nefse hoş gelen *Bir lokmayı çalmak gibi*, bir tanecik bile olsa tartıda hile yapmak, düşük kimselerle bir araya gelmek, uygun olmayan mesleklerle iştiğal etmek gibi bazı mübah şeyler ve âlicenaplıktan uzak şeyleri terktir. Bidat ehli ve fasıkın İslam tanımı altından çıktığı gibi kâfirin rivayeti de İslam kaydıyla adâlet vasfının dışına çıkmaktadır. Bu durum gizli bir şey değildir. Çünkü küfür en büyük günahlardandır.⁴⁷

Sahabenin adâleti konusunda ise Taftazanî şunların denildiğini söyler: bütün sahabe âdildir ve bu durum ayet ve hadislerle sabittir, denilse; biz de şunu deriz: Bazıları Peygamber (s.a.v.) ile ona tabi olarak uzun süre arkadaşlık yapan kimsedir, demişlerdir. Bundan şu sonuç çıkarılabilir: Bazıları sahabe, Peygamber (s.a.v.)’in yanında ister onunla (a.s.) uzun süre beraber olsun ya da olmasın mümin olarak gören kimsedir. Şayetsahabe O’nunla (a.s.) uzun müddet birliktelik ise, geriye kalan kişiler diğer insanlar gibidirler. İçlerinde âdil olanlar da vardır olmaları da, deriz.

Ayrıca sahabenin de diğer insanlardan farkı olmadığı da denilmiştir. Adâleti araştırılır ancak adâleti zahir olan veya şeyheyn gibi adâleti bilinen müstesnadır.

Görüldüğü gibi Sünnî bir kelamcı olan Taftazanî, ifade tarzından bazı sahabe hakkında konuşulabileceği anlamı çıkabilir.

Zerkeşî (794/1392) de sahih hadisin tanımını yaparken adâlet tanımını yapmadığı gibi, adâlet için istenen şartlara temas da etmemiştir.⁴⁸Ancak o usûl-i fıkha

⁴⁵ Attar, Hasan b. Muhammed b. Mahmud, *Hâşiyetu'l-Attâr ala Şerhi'l-Celâl el-Muhalla Alâ Cemî'l-Cevâmî'*, b.y.y., trhs., II, 200.

⁴⁶ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadis*, (thk: Ahmed Muhammed Şakir), Beyrut, II. bsk., trhs., I, 92.

⁴⁷ Taftazânî, *Şerhu't-Telvîh*, II, 12.

⁴⁸ bkz: Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Abdillâh . Bahadır, *en-Nûket ala Mukaddimeti İbni's-Salâh*, (thk: Zeynulabidin b. Muhammed bila Feric), Riyad, 1998, I. bsk., I, 100.

dair yazmış olduğu *el-Bahru'l-Muhît fi Usûli'l-Fıkh* isimli eserinde adâleti, râvîde ittifakla aranan şartlardan olduğunu söyledikten sonra, manası konusunda ihtilaf olduğunu Hanefîlerin adâletten maksadın sadece İslam olduğunu fisk'ın konuyla alakası olmadığı şeklindeki düşüncelerine yer verir. Sonra da adâleti “insan nefsinde kişiyi büyük günahlardan ve bir lokma bir şey çalmak, yollara bevletmek gibi mübah adice küçük günahlardan uzak tutan melekedir ” diyerek tanımlar. Daha sonra sözlerini şöyle sürdürür: günah-ı kebair ve aşağılık küçük günahların kategorisi bir olup bu bellidir. Küçük günahları işlemekte ısrar etmek gibi. Zira bunları işlemek büyük günahları işlemeye sevk eder.”⁴⁹şeklinde tanımlar.

Sahabenin adâleti konusunda Kâdî Ebu't-Tiyb, es-Sayrafî, eş-Şeyh Ebû İshak ve daha başkalarının sahabenin tamamının udûl⁵⁰ olduğuna dair ifadelerine yer verdikten sonra el-Kattân'ın sahabenin de âdil olması gerektiğine dair sözlerine yer verir. el-Kattân Ebu'l-Hüseyin, sahabenin Peygamber (s.a.v.)'in yoluna ittiba etmesi gerekir. Vefîd içki içmesinden dolayı sahabî sayılmaz, şeklindeki ifadelerini nakleder.⁵¹

IX. asır âlimlerinden Bulkînî (804/1401), râvînin sıfatında adâlet ve zabt sahibi olmalıdır, demiş ve ne adâletten ne de şartlarından bahsetmemiştir.⁵²

İrakî (806/1404), adâlet şartlarını *Elfiyye*'sinin 260-262.⁵³ beyitleri arasında zikrederek müslüman, akıllı, baliğ, fisk ve murûeti zedeleyen şeylerden uzak olmak şeklinde sıralar.

Görüldüğü gibi Irakî⁵⁴, Suyutî (911/1505)⁵⁵ ve diğerleri de İbnu's-Salâh'ın yolunu takip ederek adâletin tanımını yapmaksızın *Mukaddime*'yi şerh etmişler, murûeti şart koşmuşlardır.

İbn Hacer (852/1448) ise adâlet hakkında şunları söyler: “Adâlet, insanı takva ve mürûete sevk eden bir melekedir. Takvadan maksat ta şirk, fisk ve bidat gibi kötü amellerden ictinab etmektir”⁵⁶ der ve daha sonra metâin-i aşere başlığı al-

⁴⁹ Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Abdillâh b. Bahadır, *el-Bahru'l-Muhît fi Usûli'l-Fıkh*, b.y.y., 1994, I. bsk., VI, 187.

⁵⁰ Zerkeşi, *el-Bahru'l-Muhît*, VI, 190.

⁵¹ Zerkeşi, a.g.e., VI, 193.

⁵² İbn Mulakkan, Sırâcuddin Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Misrî, *et-Tezkirefi Ulûmi'l-Hadis*, (talik: Ali Hasen Abdulhamid), Amman, 1988, I. bsk., bkz: I, 20.

⁵³ Irakî, Ebu'l-Fadl Zeynuddin, *Elfiyetu'l-Irakî -et-Tebisiretu ve't-Tezkiretu fi Ulûmi'l-Hadis-*, (thk: el-Arabî ed-Dâir el-Furyatî; takdim ve tashih: Abdulkarim b. Abdillâh b. Abdirrahman el-Hadîr), Riyad, 1428, II. bsk., I, 117.

⁵⁴ Irakî, Ebu'l-Fadl Zeynuddin Abdirrahim b. el-Hüseyin b. Abdirrahman b. Ebî Bekr b. İbrahim, *et-Takyîd ve'l-İzâh Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*, (thk: Abdurrahman Muhammed Osman), Medine-i Münevvere, 1969, I. bsk., I, 48.

⁵⁵ Suyutî, Celaluddin Abdirrahman b. Ebî Bekr, *Tedribu'r-Ravî fi Şerhi Takrîbi 'n-Nevavî*, (Ebû Kuteybe, Nazr Muhammed el-Faryâbî), Kahire, 1966, II. bsk., I, 300.

⁵⁶ İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalanî, *Nüzhetu'n-Nazar fi Tavdîh Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser*, (thk: Abdullah b. Dayfullah er-Rahîfî), Riyad, 1422, I. bsk., I, 69, 205.

tında beş tanesi adâlet, beş tanesi de zabtı ilgilendiren 10 maddeyi sıralar.⁵⁷

X. asır âlimlerinden Sehavî (902/1497); “sahih hadisin şartlarının açıklaması” başlığı altında -adâlet sahibi birisinin hadisi nakletmesi- ifadesi hakkında: yeri geldiğinde izah edileceği gibi takva ve murûetten ayrılmamak⁵⁸, diyerek sahih hadisin tanımında konuya temas eder. “Adâletin şartları” başlığında ise adâleti: “takva ve murûet üzeri olmak”, şeklinde tanımladıktan sonra takvadan kasdın da şirk, fık, fisk bidat gibi kötü fiillerden uzak durmak, olduğunu söyler. Daha sonra adâletin şartlarının beş olduğunu belirterek bunların: müslüman olmak, akıl sahibi olmak, baliğ olmak, büyük günahları işlemek ve küçük günahlarda ısrarcı olmamak, murûete mani işlerden uzak olmak, olduğunu söyler.

Sehavî, İbnu’s-Salâh’ın tanımında yer alan “murûete mani işlerden uzak olmak” ifadesinin sonunda “bu konuda ittifak vardır”, sözüne itiraz edildiğini söyler. Sonra sözlerini şöyle sürdürür: el-Hatîb ve daha başkalarının zikrettikleri gibi, İbnu’s-Salâh’ın bunu şart koşmadığı, Şafîi ve ashâbi dışında hiçbir kimse bunu şart olarak ileri sürmemiştir, denmiştir. Ancak bu söz reddedilmiştir. Muhakkak ki adâlet ulemanın ekserisine göre bütûn bu şartların olması ile mümkündür ve böyle olmadıkça adâlet tamamlanmış olmamaktadır. Bilakis fisk ve muruet şartları İslam şartına bir ilave değildir -ayrı bir şarttır- Fisk ve murûet şartlarından herhangi birisinin olmaması adâlet vasfını düşürür. Bunlardan herhangi birisi düştüğünde de böyle bir râvinin ne şahadeti ne de rivayeti kabul edilmez. Evet Maverdî bu konuyu araştırmışadâlet konusunda bu şarttan uzak olduğunda; kendisini küçük düşüren fiiller, sıkıntı veren konuşma ve gülüşler, hoş karşılanmayan boş işlerle uğraşmak, sakalını koparmak ve siyaha boyamak gibi kendisine yakışmayan işler yapmak, yine insanların kendisini gördüğü halde yollara ufak abdest bozmak, durgun suya bevetlemek, yalnız kaldığında avret mahallini açmak ...gibi bir takım fisk kabul edilen işlere götürmektedir,⁵⁹ der.

Sehavî ayrıca murûet konusunda zikredilen başı açık gezmek, yolda bir şeyler yemek, çıplak ayakla dolaşmak, birisine yemek ve su ikram etmemek gibi bazı konuların ihtilafı olduğunu söyler.⁶⁰

Suyutî (911/1505) de *Elfiye*’sinde sahih hadisin tanımında “âdil kimsenin nakliyle” demesine karşın âdil kimsede aranan şartlar konusunda herhangi bir şey söylemez.

Buraya kadar görüldüğü gibi artık adâlet tanımının istilah olarak yerleştiği gö-

⁵⁷ İbn Hacer, *Nüzhetu’n-Nazar*, (thk: Abdullah b. Dayfullah er-Rahîlî), I, 106.

⁵⁸ Sehavî, Şemsuddin Ebu’l-Hayr Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Osman b. Muhammed, *Fethu’l-Muğîs bi Şerhi Elfiyeti’l-Hadis li’l-Irakî*, (thk: Ali Hüseyin Ali), Mısır, 2003, I. bsk., I, 28.

⁵⁹ Sehavî, *Fethu’l-Muğîs*, II, 5-6.

⁶⁰ Sehavî, *a.g.e.*, II, 6.

rülmetedir. Ancak Sehavî zamanında tanımın yerleştiği görülmesine rağmen Suyutî'nin konuyla ilgili bir açıklama yapmaması dikkat çekicidir.

Ensarî (926/1520) de konuyla ilgili olarak şöyle der: (...) “كتم خير أمة أخرجت (...)” ve “لكنك جعلناكم أمة وسطا” ve “لكنك جعلناكم أمة وسطا” ayetleri gereğince ne adâlet ne de şahitlik konusunda sahabenin adâleti aranmaz. Ayette geçen kimseler ve *Sahihayn'de* gelen “خير أمتي قرني” hadisi gereği bu kişiler sahabedir. Hz. Osman'ın katline kadar sahabenin tamamı udûldur, onun katlinden sonra ise bazı sahabî uzak durmakla beraber fitneye karışan sahabilerin adâletleri araştırılır, denirken yine hak olan imam Ali'ye karşı savaşanların fasık olduğu da söylenmiştir. Böyle bir düşünce ise savaş katılanlar müçtehid kimselerdir. Hata etmiş olsalar bile günaha girmiş olmazlar, açıklaması geleceği üzeri bilakis ecir de alırlar, anlamına gelmektedir.”⁶¹

Ensarî, kişiyi küçük düşüren hususlar içerisinde bayağı meslekler(!) de çalışmak, fakih kimsenin pelerin giymesi gibi bir takım örneklemeler⁶² vererek mürüveti zedeleyen işler kapsamına Gazzalî gibi bir takım örfe dayalı değişik işleri de dâhil eder.

İbnu'n-Neccâr el-Hanbelî (972/1564), Şeyh Takiyuddin'in “ümmetin selefi ve halefin cumhurunun, Allah-ı Teâla'nın sahabeyi tadil etmesinden dolayı sahabe âdildir” şeklindeki sözlerini naklettikten sonra İbnu's-Salâh ve daha başka âlimlerin “ümmetin tamamı sahabenin âdil olduğunu söylemişlerdir ve bu konuda bir muhalefette söz konusu değildir” şeklindeki sözlerine yer verdikten sonra sözlerini şöyle sürdürür: İbn Abdi'l-Berr de *İstiâb*'ın mukaddimesinde Ehl-i sünnetin icmasına işaret etmiş ve orada⁶³ “Allah-ı Teâla kendilerini bu kadar methettiği kişiler nasıl olur da âdil olmazlar? Bir kişinin adâleti insanlardan iki kişinin âdildir sözüyle gerçekleşmektedir. Nasıl olur da kendilerini bu kadar öven Allah-ı Teâla'nın ve Peygamber (s.a.v.)'in senası onlar için ta'dîl olmaz?”⁶⁴diyerek Şia'nın itirazına cevap vermiştir.⁶⁵

Çeşitli fırkaların sözlerini naklettikten sonra sahabenin âdil olmalarından maksadın; kendilerinin masum olmaları ve günah işlememeleri değildir. Bundan kasıt, ne onların adâletini araştırmak ne de onlar hakkında bir tezkiye talep etmektir,⁶⁶ der.

XI. asırda yaşayan Aliyu'l-Kârî (1014/1606), muhaddislerin sahîh hadisin ta-

⁶¹ Ensarî, Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed Zekeriyâ Zeynuddin Ebû Yahya, *Gâyetu'l-Vusûl fi Şerhi Lüb-bi'l-Usûl*, Mısır, trhs., I, 109-110.

⁶² Ensarî, Abdu'l-Ulâ Muhammed b. Nizâmiddin Muhammed, *Fevâtihu'r-Rehamut bi Şerhi Müsellemi's-Subût*, Bulak, 1324, II, 144.

⁶³ İbnu'n-Neccâr, Takiyuddin Ebu'l-Bekâ Muhammed b. Ahmed b. Abdilaziz b. Ali el-Futûhî, *Muhtasaru't-Tahrîr Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, (thk: Muhammed ez-Züheyli-Nezîh Hammad) b.y.y., 1997, II, bsk., II, 473.

⁶⁴ İbnu'n-Neccâr, a.g.e., II, 474.

⁶⁵ İbnu'n-Neccâr, *Muhtasaru't-Tahrîr*, II, 475.

⁶⁶ İbnu'n-Neccâr, a.g.e., II, 477.

nımında gelen “adl” kelimesinden kastın “âdil kimse” veya “adâlet sahibi” dir. Ya da mübalağa yollu adl/adâletli adam⁶⁷, demektir, dedikten sonra “adâlet, kişiyi takva ve murûete götüren melekedir” şeklindeki İbn Hacer’in ifadesini şöyle açıklar: meleke, “marifetullah’tan neşet eden batını bir kuvvettir. (...)”ve bu meleke onu takva ve murûete teşvik eder, der. Sözlerini, takva’nın kendi arasında mertebelerinin olduğunu ve en düşük mertebenin de şirk’ten uzakolmak olduğunu söyledikten sonra, diğer mertebeleri ise; gûnahtan ve yasaklardan ictinab etme, şüphe ve mekruh şeyleri, mubah olan şehevânî arzuları, her halükarda gafleti terk etmek, velhasıl şeriatın zemmettiği her şeyden uzak durmak,⁶⁸ şeklinde sıralar.

Murûet hakkında ise, murûet, kişinin giyiminde kuşamında yürümesinde, oturup kalkmasında ve diğer sıfatlarda akranlarına yaşıtlarına ve benzerlerine ahlak olarak benzemesidir, der ve *Mefâtîh*’den; dericilik, hacamatçılık, dokumacılık, zaruret harici yola bevletmek, hamamlarda oynamak, seviyesiz insanlarla arkadaşlık etmek, bu ve benzeri şeyler murûeti zedeleyen şeyler olduğunu nakleder ve özet olarak örfün zem ettiklerinden uzak olmaktır, der ve takva’dan maksadın ise: açık ve gizli şirk’ten, vacibin terki veya bir harama devam olan fîsk’tan uzak durmanın yanı sıra, küfre sokan veya bozuk mezhebine davet gibi bidatlerden uzak durmak,⁶⁹ şeklindeki ifadeleri nakleder.

Bu asırda artık düşük seviyeli işler ve dış görünüşün murûet kapsamına iyice yerleştiği görülmektedir.

Münavî (1031/1622) ise *Nuhbetu'l-Fiker* üzerine yazmış olduğu şerhte şunları söyler: Adâlet, râvîyi takva ve murûete riayet ettiren melekedir. Meleke ise nefiste iyiyi kötüyü birbirinden ayırt eden hal’dir. Bu hal; kişiyi büyük günah işlemek ve bir lokma bir şey çalmak, hurmada cimrilik yapmak, aslında mekruh olan yollara bevletmek, çarşı pazarda esnaf olmadığı halde karnını doyurmak, nefsinin isteklerini yapmak gibi mubah olan adi işlerden uzak tutar. Metinde yer alan “Her bir ferdin bunlardan uzak durması” ifadesinin manası şayet kişinin bunlarla ilişkisi varsa adâletini nefyeder, demektir.⁷⁰ Söylendiği vakit zarar vermeyen -ufak tefek- yalan, yabancı bir kadına bakmak gibi, aşağılık görülmeyen küçük günahlara gelince, bu gibi günahların her birisinden uzak durulması şart koşulmaz. Râvînin bu tür günahları yapması adâlet vasfını düşürmez. Musannifin zikretmiş olduğu açıklamaya gelince o bu konuda adâleti, “öyle bir haldir ki sahibini takva ve murûet sahibi yapar” şeklinde tanımlayan “*el-Bedî*” yazarına tabi olmuştur. O, bu ifadeyle kabul

⁶⁷ Ali b. Sultan Muhammed, Ebu'l-Hasen Nuruddin el-Molla el-Herevî el-Kârî, *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahi'l-Eser*, (Giriş ve thk: Abdulfettah Ebû Gudde; Thk veTalik: Muhammed Nezzâr Temîm ve Heysem Nezzâr Temîm), Beyrut, trhs.,I, 247.

⁶⁸ Ali el-Kârî, *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker*, I, 247.

⁶⁹ Ali el-Kârî, *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker*, I, 248.

⁷⁰ Münavî, Zeynuddin Abdurrauf b. Tâci'l-Ârifin b. Ali b. Zeyni'l-Abidin el-Haddâdî, *el-Yevâkit ve'd-Dürer fi Şerh Nuhbeti'l-Fiker*, (thk: el-Murteda ez-Zeyn Ahmed), Riyad, 1999, I. bsk., I, 337.

edilmeyen tanımın değerini alçatmayı reddetmektedir,⁷¹ diyerek ikilemde kaldığına işaret eder.

Yine Münavî cerh ve tâdil açısından râvînin durumunun bilinmesi babında ise şunlara yer verir: Râvînin haberinin kabulü ve hadisiyle ihticac edilebilmesi için zabt ve adâlet sahibi olması gerekir. Adâlet ise kişinin; büyük günah veya küçük günahlarda ısrarcı olmak gibi fisk sebeplerinden uzak olmak ve kendisini -Hatîbu'l-Bağdadî'nin aksine- murûeti zedeleyen şeylerden kendini korumasıdır.⁷²

Görüldüğü gibi *Nuhbetu'l-Fiker* üzerine yazılmış şerhlerde, murûete dair örneklemelerde ilaveler olduğu görülmektedir.

Dehlevî (1052/1642) de adâleti geçmiş ulema gibi tarif etmiş ve “kişiyi takva ve murûete götüren meleke” derken takva'yı da: “şirk, fisk ve bidat gibi kötü ameller ve küçük günahlardan ictinab”⁷³ şeklinde tanımlamıştır. Murûeti de “Çarşıda yeme ve içme ve benzeri düşük seviyeli bazı mübahlar gibi, bazı rezil ve düşük işlerden uzak olmak” şeklinde açıklamıştır.⁷⁴

Beykûnî (1080/1669) *Manzume*'sinde, sadece sahih hadisin tanımında râvînin kendisi gibi adâlet ve zabt sahibi kimseden rivayeti, şeklinde bir ibare kullanmış ve daha başka bir ifade kullanmamıştır.⁷⁵

XII. asır âlimlerinden Muhammed b. İsmail es- San'ânî (1182/1768), adalet konusunda kendisinden önceki ibareleri nakletmiş ve “takva ve murûet üzere olmaktır”⁷⁶ şeklinde tanımlamış ve İbnu's-Salâh ile İbn Hacer'den alıntılar yapmıştır.⁷⁷

San'ânî, *Semerâtu'n-Nazar* isimli eserinde İbn Hacer'in; bidati terk etmenin adâletin esasından olduğu anlaşılmıştır, adâlet ancak ve ancak bidatin her bir çeşidinden kaçınmakla olur, sözüne yer verdikten sonra sözlerini şöyle sürdürür: bu ifade, Hafız İbn Hacer'in “bidat sahibinin rivayetinin kabul edilir” sözünü açık bir şekilde tezâat teşkil ettiği kimseye gizli kalmaz. Bu ise İbn Hacer'in takva için yaptığı tarifte bir eksiklik. Bu tarifteki eksiklik ise; “haramlardan içtinap etmek ve vacibleri de yerine getirmek” kısmıdır,⁷⁸ der.

⁷¹ Münavî, *Yevâkit*, I, 338.

⁷² Münavî, a.g.e., II, 351.

⁷³ Dehlevî, Abdülhak b. Seyfiddin b. Sadillâh el-Buhârî, *Mukaddimetu fi Usûli'l-Hadis*, (thk: Selman el-Hüseynî en-Nedvî), Beyrut, 1986, III. bsk., I, 61.

⁷⁴ Dehlevî, *Mukaddimetu fi Usûli'l-Hadis*, I, 62.

⁷⁵ bkz: Beykûnî, Ömer b. Muhammed b. Futûh ed-Dîmeşkî, *el-Manzumetu'l-Beykûniye*, 1999, I. bsk., I, 7.

⁷⁶ bkz: Muhammed b. İsmail b. Salâh b. Muhammed el-Hasenî el-Kehlanî es-San'ânî, *Tavdihu'l-Efkar li-Meânî Tenkîhi'l-Enzâr*, (thk: Ebû Abdîrrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyda), Beyrut, 1997, I. bsk., I, 16.

⁷⁷ San'ânî, *Tavdihu'l-Efkâr li-Meânî Tenkîhi'l-Enzâr*, II, 86.

⁷⁸ Muhammed b. İsmail b. Salâh b. Muhammed el-Hasenî el-Kehlanî es-San'ânî, *Semerâtu'n-Nazar fi İlimi'l-Eser*, (thk: Zâid b. Sabri b. Ebî 'Ulfe), Riyad, 1996, I. bsk., I, 48.

Yine o, bazı âlimlerin de takvayı, “dinin kötü gördüğü her şeyden kaçınmak” şeklindeki sözlerini aktarıp bu görüşün sahih olduğunu belirtir.⁷⁹

San’ânî’nin yukarıdaki ifadeleri İbn Hacer’in sözünde çelişki olduğuna işaret ettiği gibi yine onun bu ifadesinden kendisinin de bidat ehlinde hadis alınmayacağı görüşünde olduğu çıkar.

XIV. asır hadis usûlü yazarlarından Cezâirî (1338/1920) murûet hakkında şunlara yer verir: Bazı âlimler, murûetin adâletin içerisinde zikredilmesine itiraz etmişlerdir. Çünkü Bu tür şeylerin tamamı insanlar arasında cari olan adetlere racidir. Bu ise zaman, mekân ve topluluklara göre farklılık arz eder. Bazen murûete şeriatın istihsan kabul etmediği örf de girebilir,⁸⁰ diyerek murûet konusuna dikkat çeker.

Yine son dönem müelliflerinden Abdulkadir Bedrân (1346/1927) adâleti şöyle tanımlar: Adâlet, mükellefin yaşantısında şeriatın istediği şekilde mutedil üzere olmaktır. Öyle ki ravinin yalan söylediği görülmeyecek dini vecibelerini yerine getirecek ve yasak şeylerden ictinab edecek.⁸¹

Bütün bu bilgilerden sonra Eh-l-i Sünnet’e göre bir ravinin adalet sahibi sayılması için kendisinde aranılan şartları şöylece sıralayabiliriz:

1-Müslüman olmak: Hadis, dinin temel referansı olmasından dolayı bu şart önem arz etmektedir. Bundan dolayı kâfirin hadis öğrenmesinde bir mahzur olmasa da Müslüman olmadıkça rivayeti caiz değildir. Ancak İslam’a girdikten sonra rivayetleri kabul edilir.⁸²

2- Akıllı olmak: Bundan maksat râvînin söyleneni doğru anlayıp cevap verbilmesidir. Temyîz kabiliyetine sahip olmayan çocuğun rivayetine itibar edilmez.⁸³

3-Buluğa ermiş olmak: Zaten bu sorumluluk şartıdır.⁸⁴

4-Takva sahibi olmak: Bundan kasıt râvînin büyük günah işlememeye dikkat etmesi, küçük günahlarda ısrarcı olmaması demektir. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in hakkında yalan söyleyen kimse daha sonra tövbe etse bile rivayetleri red edilir.⁸⁵

5-Murûet sahibi olmak: Râvînin kişiliğini zedeleyen davranışlar ve işlerden kaçınması ve şahsiyetli olması demektir. Bu konuda zaman, örf ve toplumlar arası

⁷⁹ San’ânî, *Semeratu'n-Nazar*, I, 48.

⁸⁰ Cezâirî, Tahir b. Salih (veya Muhammed Salih) b. Ahmed b. Muhib es-Sem’unî, *Tevcihu'n-Nazar fi Usûli'l-Eser*, (thk: Abdulfettah Ebû Gudde), Halep, 1995, I. bsk., I, 97.

⁸¹ Bedrân, Abdulkadir b. Ahmed b. Mustafa b.Abdirrahim b. Muhammed, *el-Medhal ila Mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, (thk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türktî), Beyrut, 1401, II. bsk., I, 206-7.

⁸² Suyutî, *Tedrib*, I, 300; krş: San’ânî, *Tavdîh*, II, 115.

⁸³ Sehavî, *Fethu'l-Muğîs*, I, 270; San’ânî, a.g.e., II, 183.

⁸⁴ San’ânî, a.g.e., II, 182-183.

⁸⁵ Sehavî, *Fethu'l-Muğîs*, I, 270; İrakî, *Fethu'l-Muğîs*, s. 40.

farklılıklar gözetilebilir.⁸⁶

Şevkanî (1250/1834) râvîde aranan şartlar: 1-Teklif, 2- İslam 3- Adâlet olarak söyledikten sonra râvînin akıllı olması bahsini teklif'in altında inceler.⁸⁷

İmâmiye de sahih hadis için adâlet şartının öncelikle olması gerektiğini söyler.⁸⁸ Muhammed Bakır, gûnahta ısrarcı olmak, Allah'ın azabından emin olmak demektir ki ancak bu hüsrana uğramış kavimler içindir, diyerek, adâlet konusunda günahlarda ısrarcı olunmamasının altını çizer. Bu ifadesi genel olduğu için kebâir veya sagâir konusunda mı söylediği hususu kapalı kalmıştır.⁸⁹ Ebû Cafer günah-ı kebâir konusunda kendisine yöneltilen bir soruya en büyük günah Allah'a şirk koşmak, dedikten sonra Kur'ân'da geçen büyük günahları sayar ki bunların sayısının 22 tane olduğunu söylerken⁹⁰ İmam Ridâ ise bu sayının 35 olduğunu söyler.⁹¹

Şîî âlimlerden Meclisî, adâlet, râvînin hakka/doğruya inanmış, dininde güvenilir ve iyice düşünebilen, yalandan kaçınan, rivayetlerinde yalanla itham edilmeyen, şeklinde tanımladıktan sonra⁹² adâlet; rivayetin kabul edilmesi için gereklidir. Uzuvarla yapılan fîsk ise şahitliğe mani olur ama rivayetini kabule mani değildir. Bundan dolayıdır ki bu vasıflarla vasıflanan cemaatlerin rivayetleri kabul edilmiştir,⁹³ der.

Hz. Ebû Bekr'in imâmetini red sadedinde imâmet için gerekli olan şeyler; adâlet, neseb, ilim ve işleri yürütebilme kudretinin zahir olmasıdır. Bunlardan hiç birisi ne Ebû Bekr de ne de diğerlerinde bulunmamaktadır,⁹⁴ diyerek Ebû Bekr başta olmak üzere diğer sahabeye taan eder.

Zeydiye muhaddisleri râvîde aranan şartların 4 olduğunu söyledikten sonra bunların: 1- Buluğ, 2- Akıllı olmak, 3-Müslüman olmak 4- Adâlet sahibi olmaktır. San'ânî, 5. şartın "zabt" olduğunu halbuki Zeydiye kitaplarında bu şartların 4 olarak yer aldığını bu şartın zaten olmazsa olmaz olduğunu belirtir.⁹⁵

Yukarıda verilen bilgiler bağlamında görüldüğü gibi hem Sünnî hem de Şîî muhaddisler, meslekleri gereği adâlet konusunu, râvîde aranan şartlar bağlamın-

⁸⁶ Sehavî, *Fethu'l-Muğis*, II, 96; Cezâirî, Tahir b. Salih (veya Muhammed Salih) b. Ahmed b. Muhib es-Sem'unî, *Tevcihu'n-Nazar fi Usûli'l-Eser*, (thk:Abdulfettah Ebû Gudde), Halep, 1995, I. bsk., I, 97.

⁸⁷ Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh el-Yemenî, *İrşâdu'l-Fuhûl ila Tahkiki'l-Hakk min İlmî'l-Usûl*, (thk: Ahmed Azv İnâye; Takdim: Halil el-Meyyis-Veliyuddin Salih Ferfûr), Beyrut, 1999, I. bsk., I, 139-142.

⁸⁸ Hâşim Maruf el-Hasenî, *Dirâsatun fi'l-Kafi lil Kuleynî ve's-Sahih li'l-Buhârî*, IX, 1 (CD)

⁸⁹ Hâşim Maruf el-Hasenî, a.g.e., IX, 3.

⁹⁰ Hâşim Maruf el-Hasenî, a.g.e., IX, 4.

⁹¹ Hâşim Maruf el-Hasenî, IX, 4.

⁹² Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, II, 253.

⁹³ Meclisî, a.g.e., II, 254.

⁹⁴ Meclisî, a.g.e., X, 428.

⁹⁵ San'ânî, *Tavdîh*, II, 84-85.

da incelerken usûlcüler ise daha çok şahitlik bağlamında ve meçhûl kişilerden rivayet bağlamında konuya yaklaşmaktadırlar.

Ehl-i sünnet âlimleri, ümmetin sahabenin adâleti konusunda icma'ından bahsederler. Halbuki el-Kattân, el-Karâfi gibi Ehl-i sünnetten bazı âlimler, kendi aralarında farklılıklar olsa da sahabenin tamamının âdil olduğu konusunda itiraz ederler. Buradan icmanın nâkis olduğu ya da birkaç kişinin icmaya hâlel getirmedeği söylenebilir.

III. İMÂMİYE'NİN SAHABENİN ADÂLETİNE BAKIŞLARI

1. Genel Olarak Sahabeye Yöneltilikleri Suçlamalar

Çalışmamızda İmâmiyye, Caferiyye ya da İsnâ Aşriyye olarak isimlendirilen ve Şia'nın en büyük fırkasının, sahabenin adâletine yönelik tenkitlerini ve Ehl-i sünnetin onlara verdikleri cevapları inceleyeceğiz. Şia'nın sahabenin adâletine dair görüşlerine girmeden önce onların sahabeye genel bakışlarının ne olduğu konusuna açıklık getirmemiz gerekmektedir. Aşağıda izah edileceği gibi onlar ehl-i sünnet düşüncesinin aksine sahabeye karşı çok farklı ithamlarda bulunmaktadırlar. Bunlar:

A. Sahabeyi Münafıklılıkla İtham Etmeleri

Şia'nın sahabeye yönelik iftiralarından birisi, ekserisinin münafık olduğudur. Onlar bu konuda o kadar ileri gitmektedirler ki Hz. Ebû Bekr, Ömer, Osman, Abdurrahman b. Avf, Ebû Ubeyde, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Talha b. Ubeydullah gibi Ehl-i sünnette Aşere-i mübeşşere'denolanları bile nifakla itham ederler. Cennetle müjdelenen bir kısım sahabeyi münafık kabul etmek için Şia, hadis uydurmuşlardır. Huzeyfetu'l-Yemanî'ye isnat ettikleri bir rivayete göre sahabeden 14 kişi münafıktırlar. Bunların 9'u Kureys'ten, 5'i ise farklı kabilelerdendir. Kureys'ten olanlar Ebû Bekr, Ömer, Osman, Talha, Ebû Ubeyde, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkas, Muâviye b. Ebî Süfyân ve Amr b. el-Âs'tır. Diğer kabilelerden olanlar ise; Ebû Musâ el-Eşarî, Ebû Hureyre, Ebû Talha el-Ensârî, Mugîre b. Şu'be, Evs b. Hadsan el-Basrî'dir.⁹⁶

Hatta Şia, daha da ileri giderek Hz. Ebû Bekr, Ömer ve Ebû Ubeyde'nin, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Hz. Ali'nin halifeliği hususundaki emrine uymamak üzere kendi aralarında anlaşıklarını bile ileri sürer.⁹⁷

Ehl-i sünnet açısından her iki rivayetin de hiçbir değeri yoktur. Zira bu rivayetlerin senedinin olmamasının yanı sıra sahih bir kaynağı da yoktur. Çünkü rivayete yer veren el-Kaşânî, H.1091 yılında vefat etmiş ve H.36 yılında vefat eden Huzeyfe ile aralarında asırlar vardır. Kaşânî'nin rivayeti Huzeyfe'ye isnad etmesinin sebebi,

⁹⁶ Kaşânî, Mevla Muhsin Muhammed el-Murteâ, *İlmü'l-Yakin fi İlmî Usûli'd-Din*, Kum, trhs., II, 653-655.

⁹⁷ bkz: Kaşânî, a.g.e., II, 655.

Peygamber (s.a.v.)'in ona bazı münafıkların isimlerini verdiği dair rivayettendir.⁹⁸

Sahabe içerisinde münafıkların olduğu bilinmekte ve bu münafıkların varlığı da sahabeye meçhûl değildi. Ancak Şia'nın iddia ettiği gibi çoğunun münafık olması mümkün değildir. Sünnî kaynaklarda sahabe biyografi kitaplarında sahabe sayısı her ne kadar farklı olsa da Zehebî'nin tespit edebildiklerine göre sayıları 8866'dır.⁹⁹

Ebû Cafer Muhammed b. Habîb (245/859), sahabe arasında münafık olarak bilinenlerin sayısını 47 olarak vermektedir.¹⁰⁰ Ehl-i sünnet kaynaklarında isimleri bilinen münafıklardan herhangi bir rivayet yer almamaktadır.

Bu konuda ehl-i sünnet ve Şia arasındaki temel mesele, münafıkların varlığından daha ziyade münafıkların kimlikleri ve sayılarıdır.

B.Sahabenin İrtidat Meselesi

Sahabeye yönelik bir başka iftiraları da sahabenin mürted olmaları konusudur. İmâmiye, sahabenin, Peygamber (s.a.v.)'in irtihalini müteakip irtidat ettiklerini iddia eder. İrtidatın nasıl olduğuna dair eserlerinde geniş bilgiler yer almaktadır. eş-Şeyh Muhammed Hasan el-Muzaffer, "Kesinlikle biliyorsun ki ashâb, Hz. Ali'nin imâmetini inkardan başka irtidata sebep veren bir amel işlememiştir."¹⁰¹ dedikten sonra bir aymazlık örneği gösterir ve bu irtidatın farklı olduğunu bunun Allah ve resulünü inkâr olmadığını, "Eğer Muhammed ölür veya öldürülürse siz ökçeleriniz üzerine geri mi döndürüleceksiniz?"¹⁰² ayetinde yer alan "siz ökçeleriniz üzerine geri mi döndürüleceksiniz?" ifadesinden farklı bir şey olduğunu söyler. Bunu ashâbın Hz. Ali'nin imâmetini kabul etmemeleri şeklinde yorum yaparak, buradan hareketle "mademki Hz. Ali'nin imâmetini inkâr etmek dinden döndürüyor o halde imâmete inanmak dinin asıllarındandır"¹⁰³ sonucuna varır.

Ancak sahabeden bazılarını bu tanım altına sokmayan İmâmiye, irtidat etmeyen üç kişinin olduğunu söyler. Kuleynî, Ebû Cafer Muhammed Bakır'a isnat ede-

⁹⁸ bkz: Buhârî, Muhammed b. İsmail el-Cuffî, *Sahih-el-Câmiu'l-Müsnedu's-Sâhihu'l-Muhtasaru min UmûriRasulillahî Sallallahu Aleyhi ve Sellem ve Sünenihi ve Eyyamihi-*, (thk: Muhammed Zuheyr b. Nâsir en-Nâsir), (eserin altında yer alan talik ve şerhler: Mustafa Dîb el-Boğa), 1422, I. bsk., VI. 65, h. no: 4658.

⁹⁹ Zehebî, *Tecridu Esmâi's-Sahabe*, Haydarabad, 1315, I ve II. ciltteki sahabe sayısının toplamıdır.

¹⁰⁰ Muhammed b. Habib, *el-Muhabber*, (thk: Muhammed Hamidullah), 1361, b.y.y., s. 467-470.

¹⁰¹ Muhammed Hasan el-Muzaffer, *Delâilu's-Sıdk*, Kum, 1395, II, 6.

¹⁰² Âl-i İmrân, 3/144.

¹⁰³ bkz: Muhammed Hasan el-Muzaffer, a.g.e., II, 5. Buradan hareketle İmâmiye'ye göre, Hz. Ali'nin Peygamber sonrası nasla halife tayin edildiğine inanmamak küfür ve irtidat kabul edilmektedir. Kaşânî biraz daha ileri giderek şu hadisi rivayet eder: "Benden sonra kim Ali'nin hilafeti hakkında şüphe ederse kafirdir!" Senet ve kaynak açısından problemleri olduğu için tartışmaya bile gerek yoktur. (bkz: el-Kaşânî, *Kurretü'l-Uyun*, s. 421)

rek bu üç kişinin Mikdad, Ebû Zerr el-Gıfarî ve Selmân el-Farisî olduğunu söyler.¹⁰⁴

İrtidatın süresi hakkında ise yine Ebû Cafer Muhammed Bakır'dan şu rivayet edilir: "Üçü hariç, Hz. Peygamber (s.a.v.)'den sonra insanlar bir yıl irtidat etmiştir." O üçü kimdir? diye sordum. O da:"Mikdad b. el-Esved, Ebû Zerr el-Gıfarî Selmân el-Farisî'dir, dedikten sonra sözlerini şöyle sürdürdü: Daha sonra insanlar anladı. Çok sıkıntı çektiler/başlarında değirmen taşları döndü. Hz. Ali kerhen getirilip -Hz. Ebû Bekr'e- beyat ettirilinceye kadar bunlar ona beyat etmekten kaçındılar.¹⁰⁵

Şia daha sonraki yıllarda bu üç kişiye Ammâr b. Yasir'i katmıştır. el-Hadramî, Ebû Cafer'den naklen şöyle der: Ebû Cafer'e Ammâr'ın durumunu sordum. Ebû Cafer: "Ammâr mütereddid kalmıştı. Sonra Ali'nin yanına geçti"¹⁰⁶ derken yine başka bir rivayette de Ammâr'dan sorulduğunda Hz. Ali'nin yanında yer aldığından irtidat etmedi¹⁰⁷ demiştir.

Ancak irtidat etmeyenlerin sayıları bunlarla sınırlı kalmayıp daha sonra bu sayı 7'ye yükselmiştir. Ebû Abdillâh, Cafer es-Sâdık'ın: "Vallahi üç kişi hariç hepsi helak oldular. Daha sonra bu üç kişiye Ammâr, Ebû Sasan, Şetîre ve Ebû Amre katıldı"¹⁰⁸ dediğini rivayet eder.

Şia'nın sahabenin irtidadı konusunda bir başka rivayeti de şöyledir: Ebû Abdillâh (Cafer es-Sâdık) şöyle dedi: Nebî (s.a.v.) vefat ettikten sonra insanlar ökçeleri üzerine hemencecik dinden döndüler. Ancak üç kişi dönmedi. Bu kişiler Selmân el-Farisî, Mikdad b. el-Esved ve Ebû Zerr el-Gıfarî'dir. Ebû Abdillâh daha sonra sözünü şöylece izah etti: "Rasulullah (s.a.v.) vefat ettiği gün 40 kişi Hz. Ali'ye gelerek "Vallahi, senden başka hiçbir kimseye bîat etmeyiz" dediler. Hz. Ali de bunun sebebini sorunca onlar; Gadir-i Hum günü Peygamber (s.a.v.)'in senin hakkındaki sözlerini duyduk, diye cevap verdiler. Hz. Ali bunun üzerine onlara: -madem beyat etmek istiyorsunuz- yarın başlarınız tıraşlı olarak geliniz- dedi. -Ertesi gün- üçü hariç hiç kimse gelmedi. Ammâr da öğleden sonra geldi, dedi.¹⁰⁹

Üç kişi genellikle değişmemekle birlikte Ammâr'ın beyatı konusu ya da Hz. Ali'nin tarafını tutması hakkında Şia içerisinde bir bütünlük olmadığı, bazen yukarıdaki rivayette görüldüğü gibi üç kişiyle arasında ufak bir zaman dilimi olduğu söylenirken bazen de Sıffin savaşında Hz. Ali'nin yanında olmasından dolayı 4. kişi olarak görülmektedir.

¹⁰⁴ Kuleynî, Ebû Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak er-Râzî, *el-Kâfî*, (tas ve talik: Ali Ekber el-Gaffârî), Tahran, 1388, VIII, 245.

¹⁰⁵ Kuhpâi, Zekiyuddin el-Mevla İnyetullah b. Ali, *Mu'cemu'r-Ricâl*, Kum, 1364, II, 58-9.

¹⁰⁶ Damad, el-Mir Muhammed Bâkır el-Hüseynî el-Maraşî, *er-Revâşihu's-Semâviyye fi Şerhi'l-Ehâdisi'l-İmâmiyye*, Kum, 1405, s. 141.

¹⁰⁷ Kuhpâi, *a.g.e.*, II, 61.

¹⁰⁸ Kuhpâi, *Mu'cemu'r-Rical*, II, 60.

¹⁰⁹ Hoî, es-Seyyid Ebu'l-Kâsım el-Musevî, *Mu'cemu'r-Ricâli'l-Hadis ve Tafsili Tabakâti'r-Ruvât*, Kum, trhs., XIX, 267. (CD)

Konuyla ilgili bu rivayetlerden anlaşılan bir durum da ashâbın 3, 4 veya 7'sinin dışında mürted oldukları ve bu sürenin bir yıl sürdüğü veya Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekr'e beyat etmesine kadar sürdüğüdür.¹¹⁰

Şia'nın sahâbenin tamamının irtidat ettiğini söylemesinin yanı sıra özellikle üç halifenin irtidadını “*Kendileri için doğru yol belli olduktan sonra ardlarına dönenleri, bu işi yapmaya Şeytan sürüklemiş, onlara ümit vermiştir*”¹¹¹ ayetiyle ilişkilendirmeye çalışırlar. Ebû Abdillah Cafer es-Sâdık bu ayeti “Burada falan (Ebû Bekr), falan (Ömer) ve falan (Osman) müminlerin emiri Hz. Ali'nin velâyetine iman etmeyi terk etmek suretiyle irtidat etmişlerdir”¹¹² şeklinde tefsir ederek, Sünnî düşüncesinin üç halifesini ayetle mürted olduğunu ispat etmeye çalışırlar.

Cafer es-Sâdık'a isnad edilen bu ve benzeri rivayetlerinin Sünnî hadis usûllerine ters düşmesinin yanında tabiin kavlinin Kitap ve sünnete uygun olduğu sürece delil olmasından dolayı kabul edilmeleri mümkün değildir.

C.Sahabeyi Tekfirle İtham Etmeleri

İmâmiye/Caferiyye'ye göre, sahâbenin Peygamber(s.a.v.)'le sohbet etmeleri onlara adâlet vasfını kazandırmaz zira onlar da diğer insanlar gibidirler,¹¹³ diyerek sahâbenin adâletine gölge düşürürler.

Şia, Hz. Ali'nin yanında olmayan her sahâbîyi tenkid ederler. Hatta daha ileri giderek nifakla itham ettiği gibi küfürle de itham ederler. Öyleki onlar, Hz. Ali'yle savaşılanları küfürle, tarafsız olanları da fâsık olmakla suçlarlar.

Şia sahâbeyi siyasî tercihlerine göre makbûl ve merdûd olmak üzere ikiye ayırmış ve bütün usûllerini bunun üzerine bina etmişlerdir. Hz. Ali'nin hilâfetine dair nassa göre Ebû Zerr, Selmân el-Farisî gibi Hz. Ali'nin yanında olanları makbul, nassa muhalefet ederek Hz. Ebû Bekr, Ömer gibi Hz. Ali'nin yanında olmayanları merdûd sayarlar.¹¹⁴

Şia; merdûdları, Hz. Ali'yle savaşılanlar ve savaşmayanlar şeklinde tasnif ederek savaşılanlar hakkında ileri sürdükleri “*Ya Ali seninle savaşan benimle savaşmıştır.*”¹¹⁵ rivayetiyle küfürlerine hükmederler. Zira Şia'ya göre onlar açıkça nassa muhalefet etmişlerdir. Nassa muhalefet edip kendisiyle beraber savaşmayan grup ise fâsıktırlar.¹¹⁶

¹¹⁰ bkz: el-Mâmekânî, eş-Şeyh Abdullah, *Tenbîhu'l-Makâl*, Necef, 1350-1352, I, 198.

¹¹¹ Muhammed, 47/25.

¹¹² Kuleynî, *el-Kâfî*, I, 420.

¹¹³ Âmilî, eş-Şehîd es-Sânî Zeynuddin b. Ali b. Ahmed el-Cebbûrî, *er-Riâye fi İlmî'd-Dirâye*, (thk: Abdül-Hüseyn Ali Bekkâl), Kum, 1408, s. 343;krş: es-Seyyid Ali b. Masum, *ed-Derecâtü'r-Refîa*, I, 24.

¹¹⁴ Ali Han, Sadruddin es-Seyyid eş-Şirâzî el-Hüseynî, *ed-Derecâtü'r-Refîa fi Tabâkati'ş-Şia*, Kum, 1397, 32-33; Seyyid Ali b. Masum, *ed-Derecâtü'r-Refîa*, I, 50.

¹¹⁵ Bu rivayete ehl-i sünnet kaynaklarında ulaşamadık.

¹¹⁶ Hillî el-Allame, *Keşfu'l-Murâd fi Şerhi Tecridi'l-İtikad*, (thk: Hasan Hasanzade el-Âmulî), Kum, 1407, s. 398.

Şia, Hz. Ali'ye muhalif olanlar hakkında ihtilaf etmişler ve ahiretteki durumları hakkında değişik görüşler ileri sürmüşlerdir.¹¹⁷

Sünnî kaynaklarca hiçbir şekilde değeri olmayan bu rivayetin sadece Şii kaynaklarda¹¹⁸ yer alması senedinin Sünnî kaynaklara göre makbul olmaması da rivayetin asılsız olduğuna işaret etmektedir. Fakat Sünnî kaynaklarda Hz. Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin hakkında “*Sizin savaştıklarınızla ben de savaşır, barıştıklarınızla ben de barışırim.*”¹¹⁹ şeklinde bir rivayet yer almaktadır. Bu rivayet Şia'nın iddialarına delil olarak kullanmış oldukları rivayete oldukça yakındır. Ancak hadisi rivayet eden Tirmizî, hadis hakkında “Bu hadis, garib bir hadistir. Bu rivayeti sadece bu senetle bilmekteyiz. Ümmü Seleme'nin kölesi Subeyh maruf birisi değildir” diyerek çekincesini dile getirmiştir.

Ahmed b. Hanbel'in yine yukarıdaki kimseler hakkında rivayet ettiği “*Sizinle harbedenle ben de harbederim. Sizinle barışanla da ben de barışırim.*”¹²⁰ hadisi de problemlidir. Zira senette yer alan Telif b. Süleyman hakkında farklı ifadeler yer almaktadır.¹²¹

Hakkında söylenenler dikkatlice incelendiğinde râvînin zayıf değil, kezzab ve Rafizî olduğu üç halifeye sövdüğü görülmektedir. Böyle bir rivayet zayıf değil uy-

¹¹⁷ Bunun için bkz: Hilli, *Keşfu'l-Murâd*, s. 398; Ali Han, a.g.e., s. 33.

¹¹⁸ Ali Han, *Derecât*, s. 33.

¹¹⁹ Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musa b. Dahhâk, *Sünen*, (thk: İbrahim Atve 'Ivad), Mısır, 1975, II. bsk., Menakıb, bab(61), h. no: 3870, el-Elbanî hadis hakkında zayıf demiştir. V, 699, İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *Sünen*, Fedâilu's-Sahabe, (thk: Muhammed Fuad Abdulbaki), -Sindî ve Suyutî şerhleriyle birlikte-, Kahire, 1952, bab(11, h. no: 145. el- Elbanî hadis hakkında zayıf demiştir. (I, 52)

¹²⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul, 1981, II, 442; III, 463.

¹²¹ bkz: Telif b. Süleyman el-Muharibî, Ebû Süleyman, Ebû İdris el-Kufî'de denmiştir. el-A'rec, Rafizî, zayıf birisidir. 8. Tabakadandır. 190'da vefat etmiştir. Ebi'l-Cihâf, Yahya b. Saîd el-Ensârî, Abdulmelik b. Umeyr, Hamza ez-Ziyat'tan rivayette bulunmuş kendisinden İbn Numeyr, Saîd el-Eşecc, Yahya b. Yahya en-Nisâbüri rivayette bulunmuştur. Hakkında değişik görüşler söylenmiştir. Ahmed b. Hanbel, Şii'dir ama bir beis görmemekteyim, İbnü'l-Cuhaf tarihiyle ondan çok hadis yazdım, demiştir ama el-Cüzeciânî, Ahmed b. Hanbel'in “bana göre Telif yalan söylerdi” dediğini rivayet etmiştir. İbn Maîn Bağdad'ta ondan hadis dinledim “leyse bi şey” demiştir. Başka bir defasında da yalancıdır Osman b. Avfan'a söverdi. Osman, Ebu Talha veya Peygamber (s.a.v.) ashabından herhangi bir kişiye söven kimse deccaldır ve hadisi yazılmaz. Allah'ın melaike ve insanların laneti onların üzerine olsun” derken yine onun hakkında şunları söylemiştir: “Osman b. Avf'nın kölesiyle birlikte bir dama çıkmış ve orada Osman'a atmaya başladı. Hz. Osman'ın kölesi de onu tutup aşağıya attı. Ayağı kırıldı ve topal kaldı.” Buharî ise “hakkında konuşulmuştur” demiştir. İclî, “la be'se bihi müdellis ve Şii'dir” derken İbn Umâr da onun “la be'se bih” olduğu zannedilmektedir, demiştir. Ebu Davud, Rafizî pisliliğin teki kötü bir adamdır, Ebû Bekr ve Ömer'e söverdi, demiştir. Nesâî “zayıf” derken, Salih b. Muhammed: “Hadisçiler onu belid/geri zekâli olarak isimlendirmişlerdir. Yani kötü huylu hadisiyle ihticac edilmez. Onda çok bir şey yoktur” demiştir. İbn Adiyv, rivayetlerinden kendisinin zayıf olduğu anlaşılmaktadır, der. Tirmizî, menakib'te ondan bir hadis rivayet etmiştir. İbn Hacer, *Tehzib*'te: “es-Sacî, kezzab; Ebû Saîd en-Nakkaş; rediiu'l-mezheb münkeru'l-hadis, Ebi'l-Cuhaf'tan mevzu hadisler rivayet etmiştir, derken; bu ifadelere el-Hâkim, alimlerden bir gurup onu yalancılıkla itham etmişlerdir, ifadesini ekler. Hâkim Ebû Ahmed, muhaddislerce leyse bi'l-kavi olmadığını söyler. İbn Hibbân Rafizî'dir ve sahabeye söverdi. Ehl-i beyt hakkında tuhaf tuhaf rivayetleri vardır. Darekutnî de zayıf, der.” demiştir. İbn Hacer bütün bu nakillerden sonra *Takrib*'te “zayıf” olarak hükmetmesi oldukça manidardır. (bkz: İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, Haydarâbâd-Hind, 1327, I. bsk., I, 509, no: 948; *Takribu't-Tehzib*, (thk: Abdulvehhab Abdullatif), Beyrut, 1975, II. bsk., I, 113, no: 6.)

durma bir rivayettir. Ahmed el-Bennâ'nın hadisi savunma sadedinde "Bunları seveni Hz. Peygamber de sever onları sevmeyenleri o da sevmez"¹²² şeklindeki yorumlarına katılmak pek mümkün görülmemektedir. Esasında bu ve benzeri rivayetlerin Sünnî kaynaklarda yer alması Şia'yı bir noktada destekler mahiyettedir. Halbuki Peygamber (s.a.v.)'in konuyla benzeşen daha genel ifadeleri vardır. II. Beyat gecesinde Ebu'l-Heysen b. et-Teyhân: "Ya Rasulallah, bizimle bu adamlar – yahudiler- arasında bir bağ-anlaşma- vardı. Şimdi size beyat etmekle bu bozuldu. Yarın Allah sana yardım eder de kavmine dönersen bizim hâlimiz ne olur?" diye sorunca, Rasulullah (s.a.v.). "... Ben sizdenim, siz de bendensiniz. Sizinle savaşan ben de savaşır, barışanla ben de barışırim."¹²³ buyurdular.

Sahih olan bu rivayet; uygulamanın Şia'nın iddia ettiği gibi sadece ehl-i beyt'i değil, diğer sahabeyi de kapsadığını göstermektedir. Şia'nın iddia ettiği rivayette Hz. Ali ile savaşan herkes Peygamberle savaşır, şeklindeki rivayetle bu rivayet arasında temelde savaşanlar açısından belirgin farklılıklar vardır. Ebu'l-Heysen'in sorusundan anlaşılan iki taraftan birisi sahabe topluluğu diğer tarafta ise Yahudi ve müşrikler iken Ali ile gerek Cemel gerekse Siffin'de savaşanlar müslümanlardı. Onun için temelde savaşan taraflar açısından büyük bir farklılık vardır.

Şia ellerindeki bu malzemeye Hz. Ali ile savaşanları tekfir etmekle kalmayıp Hulefâ-i Raşidîn'in diğer üç halifesini de tekfir ederler.¹²⁴ Özellikle üç halifeye karşı akıl almaz iftira ve bühtanlarda bulunurlar. Hz. Ebû Bekr hakkında: "Teym kabilesinin cahil ihtiyarı" derken, Hz. Ömer hakkında da "Adiyy kabilesinin zorbası, asılsız, döküntü, hileci, tuzakçı, soyu kusurlu, hayatında Rasulullah'a saldıran, vefatından sonra da heva ve hevesine göre hareket eden, dini nefesine göre değiştiren"; Hz. Osman hakkında ise "Ümeye oğullarının öküzü" diyerek hakarete sınır tanımazlar.¹²⁵

Yine Hz. Ebû Bekr ve Ömer hakkında "Ebû Bekr ve Ömer, bunların ikisi Firavun ve Haman'dır"¹²⁶ derken, Ali b. Hüseyin Hz. Ebû Bekr ve Ömer hakkında kendisine soran kölesine: "Onların ikisi de kâfirdirler. Onları sevenler de kâfirdirler"¹²⁷ diyerek onları sevenleri de /ehl-i sünnet küfre soktuğu iddia edilir.

Şiî âlim Meclisî, Hz. Ebû Bekr ve Ömer hakkında Harun (a.s.) dönemine atıfta bulunarak Ebû Bekr'i buzağı, Ömeri de buzağıyı yapan Sâmirî'ye benzetir.¹²⁸

¹²² bkz: Bennâ Ahmed Abdurrahman es-Saâti, *Bulûğ'u'l-Emânî min Esrâri'l-Fethi'r-Rabbanî*, Beyrut, trhs., XXII, 106.

¹²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (thk: Şuayb Arnavud-Adil Mürşid v.d.), 2001, Beyrut, I. bsk., XXV, 93.

¹²⁴ Kâdî Abdulcebâr, Ebu'l-Hasen, *el-Muğnî fi Ebvabi't-Tevhîd ve'l-Adl*, (talik: Abdulhalim Mahmud-Süleyman Dünya), Mısır, trhs., XX, 325 (imamet 2)

¹²⁵ Kaşânî, *'Ilmau'l-Yakin*, II, 706.

¹²⁶ Meclisî, eş-Şeyh Muhammed Bakır, *Hakku'l-Yakin*, b.y.y., trhs., s. 367.

¹²⁷ Meclisî, a.g.e., s. 522, 533, 539; Şia kaynaklarında üç halife hakkında o kadar iftiralar vardır ki bunlar için bkz: Kuhpâi, *Mu'cemu'r-Ricâl*, V, 73.

¹²⁸ Meclisî, a.g.e., s. 393.

Ayetleri tamamen kendi istekleri üzerine tevil eden Şia, küfür, nifak, irtidat ile alakalı bütün rivayetleri üç halifenin aleyhine tefsir ederler. “Allah onların tövbele-rini kabul etmeyecektir”¹²⁹ ayetini Ebû Abdillah (Cafer es-Sâdık) şöyle tefsir eder: “Bu ayetler falan(Ebû Bekr), falan (Ömer) ve falan (Osman) hakkında nâzil oldu. Bunlar önce Peygamber’e iman ettiler Sonra Peygamber: “Ben kimin dostu isem Ali de onun dostudur” buyurdu. Hz. Ali’nin hilâfeti arz edildiği zaman onlar bunu ikrar ettiler. Sonra Emiri’l-müminin Ali’ye beyat etmeye inandılar. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in vefatından sonra bunu inkâr ederek küfre girdiler. Daha sonra diğer hali-felere beyat etmekle küfürlerini artırdılar. Bunlarda iman diye bir şey kalmadı.”¹³⁰

Kadî Abdulcebbar, Vâsıl b. Atâ’dan “Şayet bu kimseler kâfir olsaydılar Pey-gamber onların kızlarıyla evlenmezdi. Çünkü Peygamber (s.a.v.)’in dinine göre zimmî/ehl-i kitap olmayan kâfirlerle evlenmek caiz değildir” şeklindeki düşüncele-rine yer verdikten sonra Şia’nın konuyla alakalı görüşlerinin tenkidi bağlamında Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. Ali’yi övdüğü kadar Hz. Ebû Bekr’i de övdüğünü hatta ona Sıddîk ismini verdiğini de bilmekteyiz. Kaldı ki onun faziletleri konusundaki meşhur rivayetler onu tekfir etmenin batıl olduğunu göstermektedir,¹³¹ derken şa-yet Hz. Osman faziletli birisi olmasaydı iki kızını ona vermezdi¹³², yine şayet Şia’nın iddia ettiği gibi küfür, nifak, dinden dönme gibi şeyler sabit olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisine onları en yakın arkadaş yapmazdı¹³³, diyerek cevap verir.

Hz. Ali’nin halifeliliğinin nassla sabit olduğuna inanan İmâmiye, onun halifeliliği-ne dair ayet ve mütevatir hadisler var, demektedir. ¹³⁴

Zeydî’ler de ise İmâmiye’nin anladığı anlamda Hz. Ali’nin halifeliliğine dair her-hangi bir nass yoktur, derler ve ashâbtan hiçbir kimseyi küfürle itham etmezler.¹³⁵ Ancak onlar Hz. Ali’nin efdal olduğunu söylerler. Hz. Ebû Bekr ve Ömer’in hilâfetle-rinin sahih olduğunu söylerler.¹³⁶ Muâviye b. Ebî Süfyân, Amr b. el-Âs ve Muğire b. Şube hariç sahabenin tamamını âdil olarak kabul ederler.¹³⁷

Zeydî âlimler Yahyâ b. Hamza, İbnu’l-Vezîr el-Yemanî, el-Emir es-San’anî ve Muhammed b. Ali eş-Şevkanî, sahabenin adâleti konusunda ehl-i sünnete yakın

¹²⁹ Âl-i İmrân, 3/ 90.

¹³⁰ Kuleynî, *el-Kâfî*, I, 420.; Kuleynî’de bu ve benzeri rivayetler için bkz: I, 415, 426, VIII, 296-297, 334, 345.

¹³¹ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî*, XX, 332 (imamet 2)

¹³² Kâdî Abdulcebbar, *a.g.e.*, XX, 30(imamet 2)

¹³³ Kâdî Abdulcebbar, *a.g.e.*, XX, 4 (imamet 2)

¹³⁴ bkz: Muhammed Hasen el-Muzaffer, *Delâilu’s-Sıdk*, II, 44.

¹³⁵ Muhammed Ebû Zehra, *İslam’da İtikadi ve Siyasi Mezhepler Tarihi*, (çev: H. Karakaya-K. Aytekin), İstanbul, 1983, s. 45.

¹³⁶ Şehristânî, Ebu’l-Feth Muhammed b. Abdilkerim, *el-Milel ve’n-Nihal*, Beyrut, 1975, I, 155.

¹³⁷ İbnu’l-Vezîr, Muhammed b. İbrahim, *el-Avâsım ve’l-Kavâsım fi’z-Zebbi an Sünneti Ebi’l-Kâsım*, (thk: Şuayb el-Arnâvud), Beyrut, 1992, II. bsk., III, 143; İbnu’l-Vezîr böyle demekle birlikte Zeydiye kaynak-larının Hz. Muaviye, Muğire b. Şube ve Amr b. el-As’tan rivayetlerine yer vermesi calib-i dikkattir. (bkz: *el-Avasım*, III, 153)

bir çizgi benimsemişlerdir.

İmâmiye, Hz. Ali'nin hilâfetine işaret eden 100 hatta 300 ayet olduğunu iddia eder.¹³⁸Halbuki Şia'nın Hz. Ali'nin hilâfetine dair iddia ettikleri ayetlerin içerisinde hiçbir şekilde ne Ali'nin ne de Ehl-i beyt'in ismi geçmemektedir. Yine onlardan başka hiçbir İslami fırka bu ayetlerden¹³⁹ Hz. Ali'nin hilâfetini anlamamışlardır.

Bu durum hadisler için de geçerlidir. Şia, Hz. Ali'nin hilâfetine dair 28 tane hadisi delil olarak kullanmaktadır¹⁴⁰ ki bu rivayetlerin Sünnîlerce hiçbir değeri yoktur. Muhammed Hasan zaten eserinde Şîî âlimlerden Fadl b. Rûzbihân'a (909/1503) cevap vermeye çalışmaktadır.

Mesela Şia'nın delil olarak ileri sürdüğü hadislerden birkaçı şunlardır: “سَلِّمُوا هَذَا خَلِيفَتِي /Hz. Ali'ye müminlerin emiri diye selam veriniz.”, “فِيكُمْ مِنْ بَعْدِي فَاسْمَعُوا لَهُ وَاطِيعُوا أَمْرَهُ”¹⁴¹

Her iki rivayet de Sünnî kaynaklarda yer almamaktadır. Şîî kaynaklarda Hz. Ali'nin ismini zikreden rivayetler büyük bir yekûn tutar. Ancak “أَنْتَ مِنْ بَيْتِي بِمَنْزِلَةِ مُوسَى وَ هَارُونَ إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي /Sen bana, Musa'ya göre Harun ne ise sen de osun. Şu kadar ki benden sonra peygamber yoktur.” “مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَى مَوْلَاهُ /Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır.” gibi bazı rivayetler, her iki tarafın eserlerinde de yer almaktadır.¹⁴²

İmâmiye her ne kadar son iki rivayette halife kelimesi geçmese de kapalı nass şeklinde gelen bu rivayetleri hemen değil akıl yürütülerek anlaşılacağını söylemiştir.¹⁴³Halbuki Sünnî kaynaklarda yer almasına rağmen bu iki rivayetin Hz. Ali'nin hilâfetine dair bir telmihte bulunmadığı aşikardır. Şerîf Murteda içerisinde halife geçtiğinden dolayı açık nass kategorisinde ele aldığı ilk iki rivayetin uydurma olduğunu yukarıda belirtmiştik.

Ancak Sünnî kaynaklarda “-Kim benim dinime, verdiğim sözlere kefil olur? Kim halifem olur da cennette benimle olur? - diye sordu. Bir adam: Ya Rasulallah! Sen bir denizsin Bu teklifini kim yerine getirebilir? dedi. Sonra Peygamber (s.a.v.) başka birisine sordu. Nihayet aynı şeyleri Ehl-i beytine de sorunca Hz. Ali: Ben olurum, dedi.”¹⁴⁴şeklinde bir rivayet yer almaktadır.

¹³⁸ Muhammed Hasen el-Muzaffer, *Delâilu's-Sıdk*, II, 44-225.

¹³⁹ Bu ayetlerden bazıları için bkz: Bakara, 2/37, 43, 156, 207; 274; Al-i İmran, 3/ 173; Nisa, 4/ 29; Maide, 5/ 54; Enam, 6/ 160; Araf, 7/ 43, 158, 180, Tövbe, 9/ 119; Hud, 11/ 3; Yusuf, 12/ 108; Rad, 13/ 21, 31 43; Hicr, 15/ 47, Nahl, 16/ 76; Enbiya, 21/ 7, 101; Nur, 24/ 35; Furkan, 25/ 54; Ankebut, 29/ 2; Muhammed, 47/32; Feth, 48/29; Rahman, 55/ 19; Mücadele, 58/ 12, 13; Tahrir, 66/ 8; Beyyine, 98/ 7;

¹⁴⁰ Muhammed Hasen el-Muzaffer, *Delâilu's-Sıdk*, II, 226-314.

¹⁴¹ Her iki rivayet için bkz: eş-Şerîf el-Murteda, *eş-Şafîi fi'l-İmâme*, II, 67.

¹⁴² Bkz: Müslim, *Sahih*, Fedailu's-Sahabe, 36; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 118, 119.

¹⁴³ Şerîf el-Murtedâ, *eş-Şafîi fi'l-İmâme*, II, 67.

¹⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 111.

Hadisin vürûd sebebine bakıldığında durum Şia'nın iddia ettiği gibi olmadığı görülecektir. Hadisin vürûd sebebi ise yine aynı metnin içerisinde yer almaktadır. Peygamber (s.a.v.), “*Ey Muhammed önce sen yakın akrabalarını uyar.*”¹⁴⁵ayetini müteakip Mekke'de yakın akrabalarını topladı. Toplantıya 30 kişi katılmıştı. Peygamber (s.a.v.), davet esnasında yukarıdaki sözleri sarf etmiştir.¹⁴⁶ Hadiste yer alan “halife” kelimesi vürûd sebebiyle birlikte ve metnin tarihi seyri dikkate alınarak bütüncül yaklaşıldığında, İmâmiye'nin anladığı gibi anlaşılmayacağı aşikârdır. Metinde yer alan “*Kim benim halifem olur?*” ibaresinin Hz. Ali'nin Peygamber (s.a.v.) sonrası halife olacağı anlamına gelemeyeceği aşikârdır. Zira hadisin söyleniş zamanı göz önüne alındığı zaman, rivayetin yönetimle hiçbir alakasının olmadığı anlaşılmaktadır.

Hz. Ali'nin bu göreve talip olması onun bir faziletidir. Ama asla Peygamber (s.a.v.)'in vefatını müteakib “halife/devlet başkanı” olursun anlamı değil, Allah Rasulü: şayet bana bir şey olursa benim görevimi kim yapar, aileme kim yardımcı olur? ifadesi anlaşılmaktadır. Zira ayet Mekki'dir. Ortada ne bir devlet yönetimi ne de devlet başkanlığı söz konusudur.

“*أنت مني بمنزلة موسى و هارون إلا أنه لا نبي بعدي*” /*Sen bana, Musa'ya göre Harun ne ise sen de osun. Şu kadar ki benden sonra peygamber yoktur.*” “*من كنتُ مولاهُ فعليٌّ*” “*Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır.*” rivayetleri Şerîf Murtedâ'nın iddia ettiği gibi madem açık bir nass değilse bunu kendisi gibi anlamayan ashâb nasıl küfürle itham edilir?

Mutezilî âlimlerden Kâdî Abdulcebbâr (415/1024) da eserinde¹⁴⁷ Şia'nın iddialarına cevap verirken özellikle Şerîf Murtedâ'nın “açık nass” şeklindeki iddialarının sonradan ortaya atıldığını, ilk asırlarda böyle bir şeyin olmadığını, söyler.¹⁴⁸ Bu ifadenin isabetli olduğunu söyleyebiliriz. Zira İmâmiye'nin eski kaynaklarından olan el-Fadl b. Şâzân (260/874)'ın *el-İdâh*¹⁴⁹ isimli eserinde hilafetle alakalı olarak nass iddialarının olmaması bu düşüncüyü destekler mahiyettedir.

Fadl b. Rûzbihân, İmâmiye'nin Hz. Ali'nin hilâfetine dair ileri sürdükleri hadislerin bırak mütevatir¹⁵⁰ olmasını zayıf ve mevzu olduğunu söylemiştir.¹⁵¹

İmâmiye de zaten Hz. Ali'nin hilâfetine dair açık nasların, sadece kendi kaynaklarında olduğunu ikrar eder.¹⁵²

¹⁴⁵ Şuarâ, 26/214.

¹⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, a.g.e., I, 111.

¹⁴⁷ bkz: Kâdî Abdulcabbâr, *el-Muğnî*, müellif eserinin 2 cildini imamet konusuna ayırmıştır. Bu esere ise Şerîf el-Murtedâ eş-Şâfi fi'l-İmâme isimli eseriyle cevap vermeye çalışmaktadır.

¹⁴⁸ Kâdî Abdulcabbâr, *el-Muğnî*, XX, 125, 188 (İmamet böl.)

¹⁴⁹ bkz: el-Fadl b. Şâzân, Ebû Muhammed el-Ezdî, *el-İdâh*, Beyrut, 1982, s.26-44, 166.

¹⁵⁰ bkz: eş-Şerîf el-Murtedâ eş-Şâfi fi'l-İmâme, II, 68.

¹⁵¹ Muhammed Hasen el-Muzaffer, *Delâilü's-Sıdk*, II, 227.

¹⁵² Şerîf el-Murtedâ eş-Şâfi fi'l-İmâme, II, 68.

II. ŞİA'DA SAHABENİN ADÂLETİ

Şia'nın sahabeye genel olarak bu bakışından sonra onların sahabenin adâleti hakkındaki görüşlerine geçebiliriz.

Bilindiği gibi Ehl-i sünnet'e göre sahabenin tamamı âdildirler/udûl. Ancak Şia'da durum böyle değildir. Zira onlara göre ashâbın tamamı âdil değildirler. İmâmîye Şia'sı bir kişinin sahabî olmasının, onun âdil olmasını gerektirmeyeceğini¹⁵³ hatta ona saygı duyulmasını da gerektirmeyeceğini¹⁵⁴, iddia eder.

Peygamber'le sohbet etmenin hiçbir değerinin olmaması konusunda Subhanî, seviyesiz bir biçimde Hz. Nûh ve Hz. Lût (a.s.)'ın kavimleriyle olan münasebetlerine benzeterek şöyle der: Ashâbın Hz. Peygamber (s.a.v.) ile karşılaşmaları ve O'nunla birlikte olmaları Hz. Nûh ve Hz. Lût'un kendi kavimleriyle olan birlikteliklerinden çok daha güçlü bir beraberlik değildir. Böyle olduğu bile düşünülse bu hanımların, eşleri olan Peygamber ile beraber olmaları onlara hiçbir fayda sağlamamış ve onları Cehenneme girmekten kurtaramamıştır,¹⁵⁵ diyerek ağır bir şekilde itham ederler. Halbuki burada yapılan benzetmede çok büyük bir yanlışlık vardır. Şöyle ki; Peygamber (s.a.v.)'in ashâbı ile olan birlikteliği, karı-koca birlikteliğinden farklıdır ve iman beraberliği ve kardeşlik üzerine kurulmuştur. Hz. Nûh ve Hz. Lût'un kendilerine inanmayan eşleriyle olan birliktelikleri sadece evlilik sözleşmesi üzerine bina edilmiştir. Ayrıca bir kimsenin sahabî olması için müslüman olması ve Peygamber (s.a.v.) görmesi ve bu iman üzere olması gerekmektedir. Bu sahabî tarifi konusunda Şia'da aynı düşünür. Ama onlar buna rağmen adâleti konusunda menfi düşüncelere devam ederler.

Peygamberle sohbet etmenin önemine dikkat çeken Şii âlimlerden es-Seyyid Ali Han " kim insafılı olur sahabenin durumlarını düşünürse onları bizim gibi bulur. Bizim için ne caizse onlar için de caizdir. Aramızda sohbetten başka bir farklılık yoktur. Hiç şüphesiz sohbetin bir üstünlüğü vardır ama Hz. Peygamber'i az ya da çok gören kimsenin hata etmesini ve yanılmasını da imkânsız kılmaz." diyerek sahabenin de hata edeceğini bizim gibi insanlar olduğunu söyler ama her ne hikmetse bu temellendirmesinde kendi ideolojisinin gereği olarak kabul ettiği sahabeyi istisna eder.

Hatta Şia bu konuda daha da ileri giderek Allah-ı Teâlâ tarafından müjdelenmelerine rağmen ağaç altında beyat edenlerden¹⁵⁶ olmaları da onların âdil kimse olmalarını gerektirmez,¹⁵⁷ diyerek Sünni düşünceye itiraz ederler.

Şia'nın bu konudaki temel prensipleri adâlet ve güvenilirlik açısından sahabe

¹⁵³ Mâmekânî Abdullah, *Mikbâsu'l-Hidâye*, (Tenkîhu'l-Makâl'in 3. cildin sonunda), Necef, 1352, III, 114.

¹⁵⁴ Muhammed Hasen el-Muzaffer, a.g.e., III, 4.

¹⁵⁵ Sübhânî Cafer, *Ebhâsun fi'l-Milel ve'n-Nihal*, Kum, 1408, I, 197

¹⁵⁶ Âl-i İmrân 3/ 144.

¹⁵⁷ Mâmekânî Abdullah, *Tenkîhu'l-Makâl fi İlimi'r-Ricâl*, Necef, 1350-1352, I, 216.

ile diğer insanlar arasında da hiçbir fark yoktur.¹⁵⁸ eş-Şehîd es-Sânî (965/1557)'in ifadesinden iki durum anlaşılabilir. Bunlardan birisi sahabenin sıradan diğer insanlar gibidir, şeklinde olabileceği gibi, ashâbın diğer râvîler gibi olabileceği de anlaşılır. Birinci durumda ashâbın hem adâleti hem de imanı tenkit edilmektedir. Çünkü “diğer insanlar” ifadesi umumî bir ifadedir ve müslim, kâfir, fasık, münafık gibi herkesi barındırabilir. İkinci durumda ise yani “ashâb diğer râvîler gibidir” şeklinde bir yaklaşımda ise bu durumda ashâbın müslümanlığından şüphe edilmez ama adâlet vasfı şüphe konusudur. Yani yalan söyleyebilir, büyük günah işleyebilir, anlaşılır.

Ancak bu ifadede yer alan “diğer insanlar” sözcüğü muğlak gibi olsa da el-Meclisî “İmâmiye'ye göre ashâb diğer insanlar gibidir. Zira içlerinde münafıklar, dalalette olanlar ve fasıklar vardır. Hatta onların çoğu böyledir”¹⁵⁹ diyerek, ashâbın diğer insanlar gibi olduğu yönünde bir açıklık getirir. Buradan onlar ashâbın imanından şüphe etmekte ve mutlak anlamda hepsine “müslüman denilemez” anlaşılmaktadır. Bu ise aynı zamanda onların adâletlerinin de olmadığını bir delilidir.

es-Seyyid Han (1120/1708) da “Sadece sahabî olmakla bir kimsenin imanlı ve âdil olduğuna hükmedilemez” ifadeleriyle bu görüşe katıldığını belli eder.

Esed Haydar da “mücerred olarak sohbet bir fazilet ve şeref olsa da bu kişinin âdil olmasını gerektirmez”¹⁶⁰ der. Onun bu ifadesiyle Sünnî usûlcülerden Karafî gibi düşündüğünü söyleyebiliriz.

Mâmekanî (1352/1933) “Ashâbımız İmâmiye ittifak etmiştir ki sadece sohbet etmek kişinin âdil olmasını gerektirmez. Sahabenin adâlet hususundaki durumu sohbe iştirak etmeyenlerin durumu gibidir”¹⁶¹ ifadeleriyle İmâmiye'nin görüşünü netleştirir.

Yakın dönem Şii âlimlerinden Mâmekanî'nin bu ifadesi yani “Sahabenin adâlet hususundaki durumu sohbe iştirak etmeyenlerin durumu gibidir” cümlesi dikkatlice tahlil edildiğinde sahabenin imanı konusunda bir şüpheyi red eder gibi görülmektedir. Ancak onun daha önce “bir kimsenin sahabî olması onun âdil olmasını gerektirmez”¹⁶² şeklindeki ifadesinden onun da sahabeye yaklaşımının genel İmâmiye fırkasından farklı olmadığını teyid etmektedir.

Şia'nın genel olarak bu düşüncelerinden hareketle onların kendi kabul ettikle-

¹⁵⁸ Şehîd es-Sânî, Zeynuddin, *er-Riâye fî İlmî'd-Dirâye*, (thk: Abdul-Hüseyn Ali Bekkâl), Kum, 1408, s. 343.

¹⁵⁹ Meclisî, eş-Şeyh Muhammed Bakır, *Bihâru'l-Envâr el-Câmiatu li Düreri Ahbâri Eimmeti'l-Athar*, Beyrut, 1983, II. bsk., XXIX, 36.

¹⁶⁰ Esed Haydar, *el-İmâmu's-Sâdik ve'l-Mezâhibu'l-Erbaa*, Beyrut, 1969, II, 591.

¹⁶¹ Mâmekanî, *Tenkîhu'l-Makâl*, I, 213.

¹⁶² Mâmekanî, *Mikbâs*, (*Tenkîhu'l-Makâl* ile birlikte), III, 114.

rinin dışında kalan tüm sahabeyi âdil olarak görmemekte ve rahat bir şekilde tenkit ettiklerini hatta şirk, küfür, nifak, irtidatla itham ettiklerini söyleyebiliriz.

Onlar, sohbetin önemine işaret etmekle beraber, adâletten anladıkları şeyin masumiyet inancı olduğudur. Ehl-i sünnetin adâletten kastettiği şey ise sahabenin bilerek Hz. Peygamber (s.a.v.)'e isnat ederek yalan söylememesidir. Yoksa onların günah işlememesi değildir. Hz. Peygamberle sohbeti bir şeref olarak kabul eden Şia âlimleri olsa da İmâmîye'ye göre sahabî olmak âdil olmayı gerektirmemektedir.

Ehl-i sünnetin sahabenin adâletine dair ileri sürmüş oldukları ayetler hakkında da Şia bu ayetlerin varlıkları sahabenin tamamının âdil olduklarını göstermez diyerek itiraz ederler. Hatta Mâmekanî ehl-i sünnetin “*es-Sahabetu küllühum udûl/sahabenin tamamı âdildirler*” sözünü ehl-i sünnetin “*inad olsun*”¹⁶³ diye söylediğini iddia etmesi, Şia'nın genel manada düşüncesini aksettirmesi açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Ehl-i sünnetin inatlaşma için böyle söylemiş olması mümkün değildir. Zira sahabenin hakkındaki müspet yöndeki ayet ve hadisler onları tezkiye etmektedirler. Konuyla alakalı Hatibu'l-Bağdadî'nin “*Bütün bunlar sahabenin kesinlikle adâletli olduklarına hükmetmemizi gerekli kılmaktadır. Sahabenin içini bilen Allah (c.c.) onların âdil olduklarını belirttikten sonra artık başkalarının tâdilüne ihtiyaç gerekmez*”¹⁶⁴ ifadeleri de ehl-i sünnetin sahabenin adâletine dair düşüncelerini özetler mahiyettedir.¹⁶⁵ Şia ise ehl-i sünnetin ashâbı öven ayet ve hadisler karşısında yukarıda belirttiğimiz gibi ayetleri tevil ve hadisleri de red yolunu tutmuşlardır, demiştik.

Mâmekanî mesela Ehl-i sünnetin ashâbın adâletine yönelik ileri sürdükleri “*Ey Muhammed Allah ağaç altında biat eden müminlerden and olsun ki razı olmuştur.*”

¹⁶³ Mâmekânî, *Mikbâs*, s. 207.

¹⁶⁴ Hatibu'l-Bağdadî, *el-Kifâye*, s. 66.

¹⁶⁵ Ehl-i sünnet; sahabenin adâletini ayet, hadis, icma ve akli deliller muvacehesinde incelemişlerdir. Burada biz konuyla alakalı ayet, hadislerin süre isimleri ve hadislerin geçtikleri yere atıfta bulunacağız. Konuyla alakalı bazı ayetler şunlardır: Bakara 2/143; Al-i İmran, 3/ 110; Tövbe, 9/100; Tahrîm, 66/ 8; Haşr, 59/ 9-10; Enfal, 8/ 74; Feth, 48/ 18, 29; Hadid 10; Hadislerde ise sahabenin faziletine dair çok fazla rivayet yer almaktadır. Bkz: Buharî, kitap 62; Müslim, kitap 44, Tirmizî, kitap 50 sahabenin faziletlerine dair kısımlardır. Sahabenin adâletine dair icma için bkz: Hatibu'l-Bağdadî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit, *el-Kifâye fi İmi'r-Rivâye*, Beyrut, 1988, s. 46; İbn Abdî'l-Berr, Ebû Ömer Yusuf en-Nemerî el-Kurtubî, *el-İstîâb fi Marifeti'l-Ashâb*, (thk: Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut, 1992, I, 19; Cuveynî, İmâmu'l-Haremeyn, *el-Burhân fi Usûli'l-Fikh*, Kahire, 1400, II. bsk., I, 626-632; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 294-5; Ehl-i sünnet âlimleri arasında icmaya karşı çıkan sadece Ebu'l-Hüseyn İbnü'l-Kattân (628/1230) vardır. O sahabenin de diğer raviler gibi olduğunu mutlak olarak adil olmadıklarını ve araştırılmaları gerektiğini, söylemiştir. (Bkz: Sehâvî, Şemsuddin Muhammed b. Abdirrahman, *Fethu'l-Muğis Şerhu Elfiyeti'l-Hadis li'l-Irakî*, IV, 96-101; Şevkanî, Muhammed b. Ali, *İrşâdu'l-Fuhûl ila Tahkîki'l-Hakk min İlmî'l-Usûl*, I, 185; el-Âmidî, Seyfuddin Ebu'l-Hasen, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, (thk: Abdurrezzak Afifi), Beyrut, trhs., II, 90-1; Emir Padişah el-Buharî, *Teysiru'r-Tahrîr fi Usûli'l-Fikh İbni'l-Humâm*, III, 64; ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Abdillâh b. Bahadır, *el-Bahru'l-Muhîf fi Usûli'l-Fikh*, b.y.y., 1994, I. bsk., VI, 188.

Gönüllerinde olanı da bilmiş, onlara güvenlik vermiştir.”¹⁶⁶ayeti hakkında şunları söyler: muhaliflerimiz bu ayete binaen ağaç altında beyat edenler hakkında adâletten de üstün bir mertebenin sabit olduğunu iddia etmektedirler. Onlara göre adâleti; takvası ve itaati olmayan bir kimseden Allah'ın razı olması zaruri olarak mümkün değildir. Kimden de Allah razı olursa cennetlik olacağı ve cennetlik olanın da fasık olmaması gerekir, şeklindeki ifadelere yer verdikten sonra daha sonra sözlerini şöyle sürdürür: Buna şöyle cevap verilir: Allah, “*Muhammed ancak bir peygamberdir. Ölür veya öldürülürse geriye mi döneceksiniz?*”¹⁶⁷ayetini de vahyetmiştir. Bu ayette irtidat edenlerin, Gadîr-i Hum günün de Ali'ye beyat etmeye söz verip de Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatını müteakip verdikleri sözden caymak suretiyle irtidat edenler olduğuna dair rivayetler mütevatirdir.”¹⁶⁸

Mâmekânî daha sonra sözlerini şöylece sürdürür: bir zamanlar kişinin âdil ve cennetlik olması daha sonra onun cehennemlik olmamasını gerektirmez. (...) Şu halde ashâbın Peygamber (s.a.v.)'e beyat etmeleri onların adâletini göstermez¹⁶⁹, neticesine vasıl olur.

Şia'nın bu ayet karşısında bu denli zoraki tevillerinin temelinde, ağaç altında beyat eden 1400 kişi içerisinde Hz. Ebû Bekr ve Ömer'in de yer almasıdır. Şayet bu ayeti Sünnîler gibi anlasalar, küfür, nifak ve irtidatla itham etmeleri mümkün olamayacaktır. Zira Şia'ya göre onlar, Hz. Ali'den hilâfeti zorla alan kimselerdir.

Ehl-i sünnetin sahabenin adâletine dair ileri sürdükleri “*Allah onları kâfirlere karşı çetin ve sert, kendi aralarında merhametli, ruku ve secde edenler*”¹⁷⁰ diyerek övdüğü ayet hakkında ise: “... Burada övülenler Ali ve Şia'sıdır”¹⁷¹ şeklinde mezheplerine yönelik tevîl ederler.

Ehl-i sünnetin ileri sürdükleri rivayetlerden olan mesela “*Ashâbıma sövmeyin....*” hadisi hakkında: bu özel bir guruba hastır. Bu gurup ise Hz. Ali ve âlidir¹⁷², diyerek tevîl ederlerken yine “*Nesillerin en hayırlısı benim içinde bulunduğum nesildir,*”¹⁷³hadisine ise, uydurma diyerek red ederler.

Bu hususta sonuç olarak şunları diyebiliriz: Şia; ashâbı öven hadislerin, hilâfeti gasp etme gerçeğini örtmeye yönelik uydurulmuş şeylerdir¹⁷⁴, demiştir.

Ayetler konusunda ise bazılarını Şia'ya tahsis ederlerken tahsis etme imkânı

¹⁶⁶ Âl-i İmrân 3/ 144.

¹⁶⁷ Âl-i İmrân, 3/144.

¹⁶⁸ Mâmekânî, *Tenkîhu'l-Makâl*, I, 216.

¹⁶⁹ Mâmekânî, a.g.e., I, 216.

¹⁷⁰ Fetih, 48/ 29.

¹⁷¹ Muhammed Hasen el-Muzaffer, *Delâilu's-Sıdk*, III, 5.

¹⁷² Muhammed Hasen el-Muzaffer, a.g.e., III, 5.

¹⁷³ Muhammed Hasen el-Muzaffer, a.g.e., III, 5.

¹⁷⁴ Mâmekânî, a.g.e., I, 214.

olmayan ayetlere de bir takım kayıtlar koyarak tevil etme yolunu tercih etmişlerdir.

Muhammed Hasen el-Muzaffer yine ashâbın yaşantılarının kendilerinin âdil olduklarını gösterdiğine dair Ehl-i sünnet görüşünü de red ederek: Ashâbın sîretine gelince, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sağlığında Allah'ın rızası istikametinde olduklarını kabul etsek bile vefatını müteakip durumları değişmiş, Rasulullah'ın bildirdiği gibi adım adım kendilerinden öncekilerin adetlerine tabi olmuşlardır, der. Daha sonra sözlerini şöyle sürdürür: İsrail oğulları, Hz. Musa'ya inanıp düşmanlarına karşı yardım etmişlerken, daha sonra ökçeleri üzerine geri dönüp Samirî'ye tabi olup, Harun'u zayıf görüp, neredeyse öldüreceklerdi. Bizim Peygamber'in ümmeti de O'na inanıp yardım ettiler ve daha sonra ökçeleri üzerine geri döndüler. Sakîfe'de onlar Peygamber (s.a.v.)'in tayin ettiği halifeden başkasına tabi oldular. Müslümanlar Ben-i Sakîfe'de İsrail oğullarının âdetini tatbik edip Peygamber'in halifesi Hz. Ali'ye muhalefet edip başkasına-Ebû Bekr'e- tabi oldular, der. Bu ifadeler ashâbın İslam'dan döndüğü dolayısıyla adâletin olamayacağını söylemektedir.¹⁷⁵

Gadîr-i Hum¹⁷⁶'da iddia edildiği gibi Hz. Ali halife tayin edilmiş olsaydı¹⁷⁷ Ben-i Sakîfe'de bunu dile getirirlerdi. Ayrıca Hz. Ali de bu durumu o gün dile getirmese bile ertesi gün genel beyat esnasında dile getirebilirdi. Şayet Hz. Ali böyle bir bilgisi vardı da söylemiyorsa bu onun için bir nakısa değil midir? Yoksa takıyye'mi yapıyordu? diye düşünmemek mümkün değildir.

İmâmiye'ye göre ashâbın Hz. Ali'nin yanında savaşa katılmamaları, onun dışındaki sahabîleri sevmeleri bile adâletlerinin olmadığına delildir. Mesela Suheyb er-Rûmî bundan dolayı tenkit edilmiştir. Ebû Abdillâh: "Bilal salih bir adamdır. Suheyb ise kötü birisidir. Çünkü Hz. Ömer vurulurken ona ağlıyordu."¹⁷⁸diyerek adâletinin olmadığını söyler.

Zeyd b. Sabit, Ali'ye saygısı olmasına rağmen Hz. Ali yanında savaşmadığından dolayı tenkit edilirken¹⁷⁹ Cerîr b. Abdillâh el-Becelî de önceleri Hz. Ali'nin yanında iken daha sonra tarafsız olduğu için tenkit edilir.¹⁸⁰

Ehl-i sünnet fitne olaylarında bizzat olaya karışsın veya karışmasın sahabenin tamamını âdil olarak kabul eder ve bunun bir içtihat meselesi olduğunu söyler. Zi-

¹⁷⁵ Muhammed Hasen el-Muzaffer, *Delâilu's-Sıdk*, III, 8, 13.

¹⁷⁶ Gadîr-i Hum/غدير خم, Mekke ile Medine arasında, Cuhfe'ye 2 veya 3 mil uzaklıkta bir suyun adıdır. Bkz: (Şihâbuddin Ebû Abdillâh Yakut b. Abdillâh er-Rumî el-Hamevî, Beyrut, 1995, II. bsk., *Mu'cemu'l-Buldân*, II, 111, 389; IV, 188)

¹⁷⁷ Şia'nın iddiaları için bkz: Tabersî, Ebû Mansûr Ahmed, *el-İhticâc*, Beyrut, 1983, I, 55-67; Behnesâvî, Salim Ali, *es-Sünnetu'l-Müfterâ aleyha*, Kahire, 1989, III. bsk., s. 119; Muhammed Ali el-Ebtahî, *Tehzîbu'l-Makâl*, (CD); Kaşifu'l-Gitâ, *Aslu's-Şia ve Usûluha*, (thk: Seyyid Murtedâ el-Askerî), Beyrut, 1982, s. 65-6; *el-Fırkatu'n-Nâciye*, I, 5, 15, 58, 158, 377; *Vilâyetu'l-İmâm Ali fi'l-Kitab ve's-Sünne*, II, 29-35. (CD)

¹⁷⁸ Kuhpâi, *Mecmau'r-Ricâl*, I, 281.

¹⁷⁹ Mâmekânî, *Tenkîhu'l-Makâl*, I, 461-2.

¹⁸⁰ Mâmekânî, *a.g.e.*, I, 210.

ra sahabe kendi içtihadına göre hareket etmiştir. Şayet isabet etmişse iki isabet etmemişse bir sevab almıştır.¹⁸¹

SONUÇ

Peygamber (s.a.v.), hem dinî hem de sosyal yaşamlarıyla “cahiliye” olarak isimlendirilen bir toplumdaki kısa bir zaman zarfında kendilerine sahabe denilen bir nesil yetiştirmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de haklarında “vasat ümmet”, “insanlar arasından çıkarılmış hayırlı ümmet” olarak vasıflandırılan bu zümre, canlarıyla mallarıyla İslam’a hizmet etmişler, İslam’ın dünyanın dört bir yanına dağılmasında önemli rol oynamışlar, en önemlisi de Kitap ve sünnetin günümüze taşınmasında başrolü üstlenmişlerdir.

Bundan dolayı Sünnî ekol sahabeye her daim hürmet etmiş onları tafdil etmeyi bir görev telakki etmiştir. Hadis Edebiyatında yer alan eserlerin fedailu’s-sahabe bölümleri, sahabenin faziletleriyle ilgili haberlere doludur. Ancak Peygamber (s.a.v.)’in vefatını müteakip ortaya çıkan fitnelere daha sonra büyüyerek Şia ve Ehl-i sünnet olmak üzere iki büyük fırkanın ortaya çıkmasına sebep olmuş, böylece bu ayrılık ve ayrışma günümüze dek süre gelmiştir. Genelde Ehl-i sünnet bütün sahabeyi âdil kabul etmiş ve bir ayrıma tâbi tutmamışsa da Şia bunun aksine, sahabeyi Ehl-i beyt ve birkaç sahabenin dışında Peygamber (s.a.v.)’in vasiyetine uymadıkları için, sebb ve tekfir etmişlerdir. Bunun temelinde her ne kadar siyasî sebepler yatsa da ilerleyen zamanlarda imâmetin Ali ve evladında olması temelli düşünce Şia içerisinde bir inanç manzumesine dönüşmüştür.

Şia’nın bu menfî tutumu Sünnî kesimlerde sert karşılık bulmuştur. Zira Şia’nın bu fikrinin temelinde, sahabenin adâletini tenkit yatmaktadır. Ehl-i sünnet bunun önüne geçebilmek için sahabeyi rivayet zinciri içerisinde ayrı bir yere koymuş ve “sahabenin tamamı udûldur” diyerek Şia ile arasına kırmızı çizgiyi koymuştur. Şia’nın kendi düşünceleri dışındaki sahabeyi tekfir etmeleri, Sünnîlerin de bütün sahabeyi âdil kabul etmeleri düşüncesi var olduğu müddetçe Sünnî-Şia çekişmesinin devam edeceği de müsellemdir.

Şia’nın Ehl-i beyt’i öne çıkarmaları hatta onları masumiyet zırhıyla koruyarak kutsamaları; ehl-i sünnetin “sahabenin tamamı udûldur” fikrinden oldukça farklılık arz etmektedir. Zira ehl-i sünnet sahabe hata etmez, günah işlemez dememekte, bizzat onların Allah rasulünün ağzından bilerek yalan söylemezler, şeklinde anlamaktadırlar. Şia’nın ehl-i sünnete karşı ileri sürdüğü delillerin her birisinin cevabı verilmektedir. Esas sıkıntı Şia’nın kendisinden kaynaklanmaktadır. Çünkü kendisinden olmayan hiçbir kimseyi beğenmeyen, lanetleyen siyasî, akidevî bir topluluk

¹⁸¹ Irakî, *Fethu’l-Muğîs*, s. 349-350.

diğer tarafta Ehl-i beyt'i en az onlar kadar seven ama aynı zamanda diğer sahabe-ye de saygı duyan Ehl-i sünnet.

Bu çalışmamızda görülen bir husus da Şia'nın delil olarak ileri sürdüğü bazı rivayetlerin Sünnî kaynaklarda da yer almış olmasıdır. Şia, Ehl-i sünnet tarafından uydurma olarak nitelendirilen ve eserlerinde yer alan bu rivayetlere inanç mertebesinde sarılmaktadır.

Şiî hadis edebiyatına bakıldığında sınır tanımaksızın kendi tezlerini ispat sadedinde Ehl-i sünnet hadis usûlüne aykırı rivayetlere sıkça rastlanılmakta ve Hz. Ali başta olmak üzere ehl-i beyt sevgisi, Ali'nin vâsi olması ve masumiyeti konusundaki rivayetlerde hiçbir sınır tanımamaktadır. Bu rivayetlerde Hz. Ali ta ilk andan beri takiiye yapmakta siyasî gelişmeleri böylece idare etmektedir.

Rivayetlerin tamamı birlikte değerlendirildiğinde Ali, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vâsisidir ve hep bunu karşı tarafa işlemeye çalışmaktadır. Şiî düşüncesindeki ayrılığın temel sebebi ağırlıklı olarak siyasîdir.

Ehl-i sünnet ve Şia'nın geçmişi günümüze taşımak yerine, günümüz dünyasında özellikle Ortadoğu coğrafyasında bir uzlaşya gitmeleri İslam Dünyası açısından ne kadar doğru bir karar olacağı malumdur. Ancak vesayetçi bir söyleme sahip olan Şia'nın buna yanaşması çok zor görülmekle birlikte hâlâ bir umudun olduğu da bir gerçektir. Şia'nın hiç olmazsa İmâmâyne ve Hz. Âişe'ye karşı itham, küfür ve sebbi terk etmeleri bile İslam dünyasında ümmet bilincinin yerleşmesinde büyük katkıları olacağını düşünüyoruz.

Muasır Şiî âlimlerinden Kâşifu'l-Gitâ (ö.1954)'nın "Masum bir imama inanan gerçek anlamda mümindir. Şayet bir kimse yalnızca dört asla inanıp beşinci asıl olan masum imama inanmazsa o da umumî manada mümin ve müslümandır. Müslüman olarak muamele görür. Kanı, malı, ırzı haramdır. Canını muhafaza etmek vaciptir. Hatta gıybetini yapmak haramdır...."¹⁸²şeklindeki ifadelerinde, kendilerinden olmayan Sünnî ve Zeydî'lere¹⁸³ karşı bir yumuşama olduğu izlenimi verdiği gözlenmektedir. İslam dünyasında bir yakınlaşmanın hissedildiği bu ifadelerin günümüz siyasî konjüktüründe bir anlamı olmadığı Ortadoğu coğrafyasında görülmektedir. Kâşifu'l-Gitâ'nın bu ifadelerinin yanıltıcı olduğunu, takiiye prensibiyle söylenmiş sözler olarak da görmek mümkündür. Zira günümüzde İmâmiye düşüncesine sahip İran'ın çevresiyle olan münasebetlerinde bunu rahatlıkla görmemiz mümkündür.

Uluslararası siyaset sahnesinde Şia'nın en büyük temsilcisi İran'ın dış siyasetinde Şiiliği ön plana çıkarması ve planlarının bunun üzerine yapması yakın gele-

¹⁸² Kâşifu'l-Gitâ, *Aslu's-Şia*, s. 59.

¹⁸³ Ebû Abdillâh (Cafer es-Sâdik'a) nisbet edilen "Zeydiye'ye sadaka verme, hatta elinden geliyorsa su bile verme" ifadesi dikkate alındığında Şia'nın kollarından olan bir fırka hakkında böyle düşünen Şia'nın Sünnî kesime bakışını daha iyi anlayabiliriz.(bkz: Kuhpâi, *Mecmau'r-Ricâl*, III, 87.)

cekte Sünnî-Şîî çekişmesinin giderilmesi ya da takrîb konusu sadece teorik planda kalacağı kaçınılmazdır.¹⁸⁴

Kaynaklar:

- » Abdulaziz el-Buhârî (730/1330), *Keşfu'l-Esrâr Şerhu Usûli'l-Pezdevî*, b.y.y., trhs., (sayfanın üst tarafı *Usûlu'l-Pezdevî*, alt tarafı ise Buhârî'nin *Keşfu'l-Esrâr*'ıdır.)
- » Ahmed b. Hanbel, (241/855) *Müsned*, (thk: Şuayb Arnâvud-Âdil Mürşid v.d.), 2001, Beyrut, I. bsk.
- » Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, İstanbul, 1981.
- » Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam*, Kahire, 1964.
- » Ali b. Sultan Muhammed, Ebu'l-Hasen Nuruddin el-Molla el-Herevî el-Kârî (1014/1605), *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahi'l-Eser*, (Giriş ve thk: Abdulfettah Ebû Gudde; Thk ve Talik: Muhammed Nezzâr Temîm ve Heysem Nezzâr Temîm), Beyrut, trhs.
- » Ali Han, Sadruddin es-Seyyid eş-Şirâzî el-Hüseynî, *ed-Derecâtü'r-Refîa fî Tabâkati's-Şia*, Kum, 1397.
- » Âmidî, Seyfuddin Ebu'l-Hasen, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, (thk: Abdurrezzak Afifi), Beyrut, trhs.
- » Amilî, eş-Şehîd es-Sânî Zeynuddin b. Ali b. Ahmed el-Cebbûrî (965/1558), *er-Riâye fî İlimi'd-Dirâye*, (thk: Abdu'l-Hüseyn Ali Bekkâl), Kum, 1408.
- » Attâr, Hasan b. Muhammed b. Mahmud (1250/1835), *Hâşiyetu'l-Attâr ala Şerhi'l-Celâl el-Muhalla Alâ Cemi'l-Cevâmî'*, b.y.y., trhs., I-II
- » Bâcî, Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef b. Saîd (474/1081), *İhkâmü'l-Fusûl fi Ahkâmi'l-Usûl*, (thk: Abdullah Mahmud el-Cebbûrî), Beyrut, 1989.
- » Bedrân, Abdulkadir b. Ahmed b. Mustafa b. Abdirrahim b. Muhammed (1346/1927), *el-Medhal İla Mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, (thk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Beyrut, 1401, II. bsk.
- » Behnesâvî, Sâlim Ali (2006), *es-Sünnetü'l-Müfterâ aleyha*, Kahire, 1989, III. bsk.
- » Bennâ Ahmed Abdurrahman es-Saatî (1377/1957), *Bulûğu'l-Emânî min Esrâri'l-Fethi'r-Rabbanî*, Beyrut, trhs.
- » Beykûnî, Ömer b. Muhammed b. Futûh ed-Dimeşkî (1080/1669), *el-Manzûmetu'l-Beykûniye*, 1999, I. bsk.
- » Buhârî, Muhammed b. İsmail el-Cufî (256/870), *Sahih-el-Câmiu'l-Müsnedu's-Sâhîhu'l-Muhtasaru min Umûri Rasûlillahi Sallallahu Aleyhi ve Sellem ve Sünenihi ve Eyyamihî*, (thk: Muhammed Zuheyr b. Nâsir en-Nâsir), (eserin altında yer alan talik ve şerhler: Mustafa Dîb el-Boğa), Beyrut, 1422, I. bsk.
- » Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekr er-Râzî (370/980), *el-Fusûl fi'l-Usûl*, 1994, II. bsk.
- » Cezâirî, Tahir b. Salih (veya Muhammed Salih) b. Ahmed b. Muhib es-Sem'unî (1338/1910), *Tevcihu'n-Nazar fî Usûli'l-Eser*, (thk: Abdulfettah Ebû Gudde), Haleb, 1995, I. bsk.
- » Cuveynî, İmamü'l-Haremeyn (478/1085), *el-Burhân fi Usûli'l-Fikh*, Kahire, 1400, II. bsk.
- » Damad, el-Mîr Muhammed Bakır el-Hüseynî el-Maraşî (960/1553), *er-Revâşihu's-Semâviyye fi Şerhi'l-Ehâdisi'l-İmâmiyye*, Kum, 1405.
- » Dehlevî, Abdülhak b. Seyfiddin b. Sâdillah el-Buhârî, *Mukaddimetu fî Usûli'l-Hadis*, (thk: Selman el-Hüseynî en-Nedvî), Beyrut, 1986, III. bsk.
- » Emir Padişah el-Buhârî, Muhammed Emin (972/1564), *Teysiru'r-Tahrîr fi Usûli'l-Fikh İbni'l-Humâm*, Mısır, 1351.
- » Ensarî, Abdu'l-'Ulâ Muhammed b. Nizâmiddin Muhammed, *Fevâtihu'r-Rehamut bi Şerhi Müsellemi's-Subût*, Bulak, 1324.
- » Ensarî, Zekeriya b. Muhammed b. Ahmed Zekeriya Zeynuddin Ebû Yahya (926/1520), *Gâyetu'l-Vusûl fi Şerhi Lübbi'l-Usûl*, Mısır, trhs.
- » Esed Haydar (2015), *el-İmâmu's-Sâdık ve'l-Mezâhibu'l-Erbaa*, Beyrut, 1969.

¹⁸⁴ Sünnî İslam coğrafyasını kimin temsil ettiği ayrı bir konu olmakla birlikte Suudi Arabistan'ın kendisini Sünniliğin temsilcisi gibi görmesi de başlı başına bir problemdir. Zira selefi bir zihni dünyasına sahip olan ve her fırsatta Selefi-Vahhabî düşüncüyü İslam coğrafyasına yaymaya çalışması onun ne kadar sünnî bir ekole mensub olduğu da tartışmalıdır.

- » Fadl b. Şâzân, Ebû Muhammed el-Ezdî, *el-İdâh*, Beyrut, 1982.
- » Fiğlali, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri*, İzmir 1993.
- » Gazzalî, *el-Mustasfâ min İlmî'l-Usûl*, (thk: Muhammed Abdusselâm Abdu'ş-Şâfi), Beyrut, 1993, I. bsk.
- » Gazzalî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (505/1111), *el-Mustasfâ min İlmî'l-Usûl*, Bulak, 1324.
- » Hâşim Maruf el-Hasenî, *Dirâsatun fi'l-Kâfi lil Kuleynî ve's-Sahih li'l-Buharî*, IX, 1 (CD)
- » Hatibu'l-Bağdadî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit (463/1070), *el-Kifâye fi İlmî'r-Rivâye*, Beyrut, 1988.
- » Hillî el-Allame (726/1326), *Keşfu'l-Murâd fi Şerhi Tecridi'l-İtikad*, (thk: Hasan Hasanzade el-Âmulî), Kum, 1407.
- » Hoî,es-Seyyid Ebu'l-Kasim el-Musevî (1992), *Mu'cemu'r-Ricâli'l-Hadis ve Tafsili Tabakati'r-Ruvât*, (CD)
- » Irakî, Ebu'l-Fadl Zeynuddin Abdirrahim b. el-Hüseyn b. Abdirrahman b. Ebî Bekr b. İbrahim (806/1403), *et-Takyîd ve'l-İzâh Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*, (thk: Abdurrahman Muhammed Osman), Medine-i Münevvere, 1969, I. bsk.
- » Irakî, *Elfiyetu'l-Irakî -et-Tebşiretu ve't-Tezkiretu fi Ulûmi'l-Hadis-*, (thk: el-Arabî ed-Dâir el-Furyatî; takdim ve tashih: Abdülkerim b. Abdillâh b. Abdirrahman el-Hadîr), Riyad, 1428, II. bsk.
- » İbn Abdî'l-Berr, Ebû Ömer Yusuf en-Nemerî el-Kurtubî (463/1071), *el-İstiâb fi Marifeti'l-Ashâb*, (thk: Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut, 1992, I-IV
- » İbn Dakîkî'l-İyd Takiyuddin Ebu'l-Feth Mumammed b. Ali b. Vehb b. Mutî' el-Kuşeyrî (702/1302), *el-İktrâh fi Beyâni'l-İstilâh*, Beyrut, trhs.
- » İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalanî (852/1448), *Nüzhetu'n-Nazar fi Tavdîh Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser*, (thk: Abdullâh b. Dayfullah er-Rahîlî), Riyad, 1422, I. bsk.
- » İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, (thk: Abdulvehab Abdullatif), Beyrut, 1975, II. bsk. I-II
- » İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, Haydarâbâd-Hind, 1327, I. bsk.
- » İbn Keşîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (774/1372), *İhtisâru Ulûmi'l-Hadis*, (thk: Ahmed Muhammed Şakir), Beyrut, II. bsk., trhs., I, 92.
- » İbn Mace, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni (275/888), *Sünen*, Fedâilu's-Sahabe, (thk: Muhammed Fuad Abdülbaki), -Sindî ve Suyutî şerhleriyle birlikte- Kahire, 1952.
- » İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr (711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, trhs.
- » İbn Mulakkan, Sırâcuddin Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Misrî (804/1401), *et-Tezkirefi Ulûmi'l-Hadis*, (talik: Ali Hasen Abdülhamid), Amman, 1988, I. bsk.
- » İbnu'l-Hümâm, Kemaluddin (861/1457), *et-Tahrîr*, Bulak, 1317.
- » İbnu'l-Vezîr, Muhammed b. İbrahim el-Yemanî, *el-Avâsım ve'l-Kavâsım li Zebbi an Sünneti Ebi'l-Kâsım* (1182/1768), (thk: Şuayb el-Arnaut), Beyrut, 1992, II. bsk.
- » İbnu'n-Neccâr, Takiyuddin Ebu'l-Bekâ Muhammed b. Ahmed b. Abdilaziz b. Ali el-Futûhî (972/1564), *Muhtasaru't-Tahrîr Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, (thk: Muhammed ez-Züheyli-Nezîh Hammad) b.y.y., 1997, II. bsk.
- » İbnu's-Salâh, Ebu Amr Osman b. Abdirrahman eş-Şehrezûrî (643/1245), *Ulûmu'l-Hadis - Mukaddime-*, (thk: Nurettin İtr), Beyrut, 1984, III. bsk.
- » Kadî Abdulcebbâr, Ebu'l-Hasen (415/1024), *el-Muğnî fi Ebvabi't-Tevhîd ve'l-Adl*, (talik: Abdülhâlîm Mahmud-Süleyman Dünya), Mısır, trhs.
- » Karâfî, Ebu'l-Abbas, Şihâbuddin Ahmed b. İdris b. Abdirrahman (684/1285), *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl* (thk: Abdurrauf Sa'd), b.y.y., 1973.
- » Kaşânî, Mevla Muhsin Muhammed el-Murtedâ (1091/1680), *İlmü'l-Yakîn fi İlmî Usûli'd-Din*, Kum, trhs.
- » Kâşifu'l-Gitâ Muhammed el-Hüseyn (1373/1953), *Aslu'ş-Şia ve Usûluha*, (thk: Seyyid Murtedâ el-Askerî), Beyrut, 1982.
- » Kuhpâi, Zekiyuddin el-Mevla İnayetullah b. Ali, *Mu'cemu'r-Ricâl*, Kum, 1364.
- » Kuleynî, Ebû Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak er-Râzî, *el-Kâfi*, (tas ve talik: Ali Ekber el-Gaffari), Tahran, 1388.
- » Kutluay Yaşar, *İslam ve Yahudî Mezhepleri*, Ankara 1965.
- » Leknevî Ebu'l-Hasanât Abdülhay (1304/1886), *Tuhfetu'l-Ahyâr b. İhyâi Sünneti Seyyidi'l-Ebrâr*, Beyrut, 1992.
- » Mâmekânî Abdullâh, *Mikbâsu'l-Hidâye*, (*Tenkîhu'l-Makâl*'in 3. cildin sonunda), Necef, 1352.

- » Mâmekânî Abdullah, *Tenkîhu'l-Makâl fi İlimi'r-Ricâl*, Necef, 1350-1352.
- » Mecfîsî, eş-Şeyh Muhammed Bakır, *Bihâru'l-Envâr el-Câmiatu li Düreri Ahbâri Eimmeti'l-Athar*, Beyrut, 1983, II. bsk.
- » Muhammed Ali el-Ebtaî, *Tehzîbu'l-Makâl*, (CD)
- » Muhammed b. Habib, *el-Muhabber*, (thk: Muhammed Hamidullah), 1361, b.y.y.
- » Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da İtikadî ve Siyasî Mezhepler Tarihi*, (çev: H. Karakaya-K. Aytekin), İstanbul, 1983.
- » Muhammed Hasan el-Muzaffer, *Delâilu's-Sıdk*, Kum, 1395.
- » Münâvî, Zeynuddin Abdurrauf b. Tacî'l-Ârifin b. Ali b. Zeynî'l-Abidin el-Haddâdî, *el-Yevâkit ve'd-Dürer fi Şerh Nuhbeti'l-Fiker*, (thk: el-Murteda ez-Zeyn Ahmed), Riyad, 1999, I. bsk.
- » Nevbahî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Musa, *Fıraku's-Şia*, Necef, 1936.
- » Pezdevî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *Kenzu'l-Vusûl ilâ Marifeti'l-Usûl*, İstanbul, 1309.
- » Ramehürmüzi, Ebu Muhammed el-Hasen b. Abdîrrahman b. Hallad (360/970), *el-Muhaddisu'l-Fâsîl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, (thk: Muhammed Haccâc el-Hatib), Beyrut, 1404, III. bsk.
- » Râzî, Zeynuddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkadir el-Hanefî, *Muhtârû's-Sihâh*, Beyrut, 1999
- » San'ânî, *Tavdihu'l-Efkâr li-Meânî Tenkîhi'l-Enzâr*, (thk: Ebû Abdîrrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyda), Beyrut, 1997, I. bsk.
- » San'ânî, Muhammed b. İsmail b. Salâh b. Muhammed el-Hasenî el-Kehlanî, *Semeratu'n-Nazar fi İlimi'l-Eser*, (thk: Zâid b. Sabri b. Ebî 'Uffe), Riyad, 1996, I. bsk.
- » Sehavî, Şemsuddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdîrrahman b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Osman b. Muhammed (902/1496), *Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadis li'l-Irakî*, (thk: Ali Hüseyin Ali), Mısır, 2003, I. bsk.
- » Serahsî Bağdadî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *Usûlu's-Serahsî*, (thk: Ebu'l-Vefa el-Afganî), Beyrut, 1973.
- » Seyyid Ali b. Masum, *ed-Derecâtû'r-Refîa*, (CD)
- » Suyutî, Celaluddin Abdîrrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevavî*, (Ebû Kuteybe, Nazr Muhammed el-Faryâbî), Kahire, 1966, II. bsk.
- » Sübhânî Cafer, *Ebhâsun fi'l-Milel ve'n-Nihal*, Kum, 1408.
- » Şehîd es-Sânî, Zeynuddin, *er-Riâye fi İlimi'd-Dirâye*, (thk: Abdul-Hüseyin Ali Bekkâl), Kum, 1408.
- » Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdîlkerim (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 1975.
- » Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh el-Yemenî (1250/1834), *İrsadu'l-Fuhûl ila Tahkiki'l-Hakk min İlimi'l-Usûl*, (thk: Ahmed Azv İnâye; Takdim: Halil el-Meyyis-Veliyuddin Salih Ferfûr), Beyrut, 1999, I. bsk.
- » Şihâbuddin Ebû Abdillâh Yakut b. Abdillâh er-Rumî (626/1229) el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1995, II. bsk.
- » Tabatabâî, Seyyid Muhammed Hüseyin (1981), *Tarihî Siyasî İlmî İrfânî ve Ahlâkî Boyutlarıyla İslamda Şia*, (çev: K. Akaras-Abbas Kâzîmî), İstanbul, 1993.
- » Tabersî, Ebû Mansûr Ahmed (561/1165), *el-İhticâc*, Beyrut, 1983.
- » Taftazânî, Saduddin Mesud b. Ömer (792/1390), *Şerhu't-Telvîh Ala't-Tavdîh*, (et-Tavdîh fi Halli Gavamidi't-Tenkîh ile birlikte), Mısır, trhs.
- » Taha Hüseyin (1973), *el-Fitnetu'l-Kubra*, Kahire, 1966.
- » Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musa b. Dahhâk (279/892), *Sünen*, (thk: İbrahim Atve 'Ivad), Mısır, 1975.
- » *Vilâyetu'l-İmâm Ali fi'l-Kitab ve's-Sünne*, (CD)
- » Wellhausen, J. (1918), *el-Havariç ve's-Şia*, Kahire, 1958.
- » Yücel Ahmed, *Hadis Tarihi*, İstanbul, 2012, I. bsk.
- » Zehebî Ebu Abdillâh Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *Tecridu Es-mâ'is-Sahabe*, Haydarabad, 1315. I-II
- » Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Abdillâh b. Bahadır (794/1391), *en-Nüket ala Mukaddîmeti İbni's-Salâh*, (thk: Zeynulabidin b. Muhammed bila Feric), Riyad, 1998, I. bsk.
- » Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fi Usûli'l-Fikh*, b.y.y., 1994, I. bsk.